

I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu: “Hadislerin Güncel Değeri”, 27-28 Nisan 2012, Lefkoşe/KIBRIS

2002 yılından beri *Gerede Hadis Meclisi* adı altında düzenlenen Hadis Ana Bilim Dalı koordinasyon toplantıları bu yıl ‘I. Hadis İhtisas Toplantısı’ adıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yakın Doğu Üniversitesi (YDÜ) İlahiyat Fakültesi’nin ev sahipliğinde 27-28 Nisan 2012 tarihinde Kıbrıs’ta düzenlendi. Kıbrıs’ta ilk ve halen tek olma özelliğine sahip İlahiyat Fakültesi 2011’de açılmış olup, Marmara Üniversitesi işbirliğiyle bu yıl eğitim öğretime başlamıştır.

Filistin, Irak ve Almanya’dan bilim adamlarının katılımlarıyla “uluslararası” kimliğe bürünen toplantıda “Hadislerin İlmî ve Güncel (Aktüel) Değeri” ana temasıyla, bir açılış ve değerlendirme oturumu ile birlikte dokuz oturumdan oluşan bir bilgi şöleni gerçekleşti. Bu oturumların dördü ilk gün, beşi ise ikinci gün icra edildi. Yurtdışından gelen misafirlerin, Türkiye’nin farklı yerlerindeki İlahiyat Fakülteleri’nden gelen akademisyenlerin, YDÜ İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin katılımı hiç şüphesiz sempozyumu daha zengin hale getirdi.

Açılış

I. Hadis İhtisas Toplantısı Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Prof. Dr. Ali Erbaş’ın Kur’ân-ı Kerîm tilâveti ile başladı (09: 20). Hocamız güzel sesiyle Fetih Sûresi’nin son üç ayetini okudu. Sünnetini anlama, anlamlandırma ve yaşamaya çalışmakla şerefyâb olduğumuz elçinin takipçileri olarak “... وَالَّذِينَ مَعَهُ /Ve O’nunla birlikte olanlar” sırrı ile onunla birlikteliğimize vurgu yapan bu ayetler gönüllerimize ferahlık ve heyecan kattı, yol yorgunu bedenlerimizi rahatlattı.

YDÜ Rektörü Prof. Dr. Ümit Hassan, YDÜ İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili Yusuf Suiçmez, MÜ İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı Mustafa Altundağ, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı Raşit Küçük, T.C. Lefkoşe Büyükelçisi Halil İbrahim Akçay birer hoş geldin konuşması yaptılar. Rektör Ümit Hassan yaptığı veciz konuşmasında katılan herkese teşekkür ettikten sonra üniversite kampüsünde Kıbrıs'ın en büyük camisinin yapılacağı müjdesini verdi. Ertesi günün haberlerinde manşet olan bu müjde salondakiler tarafından alkışlarla karşılandı. Rektör, salonda bulunan YDÜ Kurucu Rektörü Suat Gürsel Bey'e özel teşekkürlerini arz ederek konuşmasına son verdi. YDÜ İlahiyat Fakültesi'nin kısaca tanıtımını yapan Yusuf Suiçmez, İlahiyat misyonuna değinerek 'İlahiyatı öze dönüş, özlemlere kavuşma' olarak gördüklerini söyledi. Konuşmasında 'Şarkta ve garpta tüm üniversitelerin temel yapısı ilahiyatlardır, yani teolojidir' diyerek İlahiyat vizyonunu hatırlatan Raşit Küçük, müjdesi verilen cami için rektöre özel tebrik ve teşekkürlerini sundu. Büyükelçimiz Akçay ise İslâm milletlerinin kadın, eğitim, gelir dağılımı, çevre ve adalet gibi konularda eksikliklerini gideremediklerini, güncel ve modern yorumların yapılamadığını, her ülkede farklı uygulamaların olduğunu hatırlatarak bu gibi konularda İslâm'ın hassasiyetini uygulanabilir kılmamız ve yeknesaklığı sağlamamız gerektiğini söyledi. Bunun için de İlahiyatçılara büyük işler düştüğünü belirtti. Ardından ilk oturuma geçildi.

I. Oturum

10: 30'da başlayan ve Bilal Saklan'ın¹ başkanlık ettiği ilk oturumda iki tebliğ sunuldu. İlk olarak Ali Çelik² "Yaygın Din Eğitimi Açısından Hadislerin Güncel Değeri" adlı tebliğini sundu. Çelik, öncelikle konunun çok genel olduğunu, bu sebeple tebliğinin 'bir fotoğraf çekme' gibi olacağını belirtti. Tebliğine yaygın din eğitiminin tanımı ve önemi ile giriş yapan Çelik, Türkiye'deki yaygın din eğitiminin durumunu DİB çalışmaları ve Sivil Toplum Kuruluşları çalışmaları, camiler, Kur'an kursları, konferans, panel vb. organizasyonlar, TV ve radyo programları, internet siteleri ve benzerleri şeklinde tespit ettikten sonra problemleri on maddede şöyle sıraladı: 1-Tenkrit süzgecinden geçmemiş ikinci el eserlerin kullanımı. 2-Vaazlar için hazırlanmış ahlâk ve mev'ize kitaplarında çok zayıf ve mevzu rivayetlerin kullanılmış olması. 3-Tercüme eserlerin yanlış yönlendirmesi. 4-Market ve pazar tezgâhlarında ticârî maksatla halka sunulan kitaplar. 5-Basın ve medya organlarındaki hadis ve sünnet konularındaki bilgilerin güvenilirliği. 6-Halka yaygın din eğitimi verenlerdeki bilgi yetersizliği. 7-İrşad ve irfan meclislerinde kullanılan hadislerin sıhhat durumunun dikkate alınmayıp mütesâhil davranılması. 8-Genellemeci, savunmacı vb. hadis ve sünnete

¹ Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

farklı yaklaşımlar. 9-Mevzu rivayetlerin ‘kaynaklarına atıfta bulunuyorum’ bahanesiyle kullanılması gibi yapılan bilimsel hatalar. 10-Atasözleri ve vecizeleri Hz. Peygamber’e atfeden şifâhî öğretim. Çelik, ardından bazı çözüm yolları olarak şunları zikretti: 1-Halka Peygamber bilgisi verilmeli, hadisin temel kaynak olduğu vurgulanmalı, sîret, suret ve sünnet bütünlüğüne dikkat çekilmeli. 2-Resmî ve sivil kurumların birlikte hareket etmeleri sağlanmalı. Diyanet İşleri Başkanlığınca halk eğitim merkezleri açılmalı. 3-Öncelikler belirlenmeli. Günlük hayatta kullanılacak hadisler öncelenmeli. 4-Konulu hadis projesi gibi halkın kolayca anlayacağı kitaplar hazırlanmalı. 5-Hadisle ilgili güncel konular seçilerek hadisi gündemde tutmalı ve çözüm yolları gösterilmeli. 6-Vaaz kitaplarının yeniden incelenip tahkikli neşirleri sağlanmalı (10: 50).

Çelik konuşmasını bitirdikten sonra Bilal Saklan, ilaveten radyo ve televizyon programlarında katılımcı ve spikerin bilgisi olmadan hadis okumalarının da bir problem teşkil ettiğini söyledi. Saklan, cemaatlerin takip ettikleri kitaplarındaki hadislerin tahlil edilip eserlerin yeni baskılarının yapılması, hadisçiler olarak buna cesaret edilmesi gerektiğini vurguladı. Ardından sözü ikinci tebliğci Halis Aydemir’e bıraktı.

Halis Aydemir,³ “Teknik Gelişmelere İşaret Eden Hadislerin Güncel Değeri” başlıklı tebliğinde Hz. Peygamber’in teknik gelişmelere işaretlerinin kendi zamanındaki ve ileriye dönük teknik gelişmelere işaretleri şeklinde iki kısımda incelenebileceğini, tebliğinde ikincisine ağırlık verdiğini belirtti. Konuyu işlerken her peygamber gibi Hz. Peygamber’e de gaybî bilgilerin verildiğinden, gaybın bizim bilmediğimiz ve hiç kimsenin bilmediği şeklinde iki kısım olduğundan bahsetti. Hz. Peygamber teknik gelişmelere işaretler yapacak olsa nelere değinmesini isterdik? sorusu sorulduğunda ilk akla gelecek konuların araba, uçak, ulaşım, iletişim, savaş tekniği, inşaat teknolojisi gibi şeylerin olduğunu tespit ettikten sonra hadislerde bunlara yönelik yüzeysel ve doğrudan göndermeli işaretler olduğunu belirtti. Hz. Peygamber bir şeyler gördüyse veya haberdar edildiyse onu, ilk muhataplarının anlayacağı, onları korkutmayacak ifadelerle bizlere ulaştırmasının en uygun yol olacağını söyledi. Kendi dönemindeki teknik gelişmelerden olarak Efendimizin cam bardak kullanmasını, minber yapılmasına müsaade etmesini, yüzük-mühür kullanmasını, mancınık ve hendek gibi savaş tekniği kullanmasını, döneminde gümüşten takma burun yaptıranların bulunmasını sayan Aydemir, Hz. Peygamber’in gelişmelere olumlu yaklaştığını ve pratikte kullandığını belirtti. Ardından ileriye dönük teknik gelişmelere işaretlerinden bazı örnekler verdi. Kıyametten bahsettiği bir hadisinde ‘büyük olaylar olacak’ ifadesinden teknik gelişmelerin de anlaşılabilirliği; yine kıyamet alametlerinden olarak ağacın konuşup arkasındaki kâfiri haber vereceği rivayeti; Mesih’in inmesiyle alakalı rivayette ‘develer artık terk edilir’ sözü ile ‘Ümmetim

³ Doç. Dr., Elektrik mühendisi (Bursa).

binek türünden eyerlere binecekler' manasındaki hadisten motorlu taşıtlara işaret olduğu; Deccâl'in mesajının hızlı yayılmasından bahsettiğinde sahâbilerin sorması üzerine Hz. Peygamber'in 'rüzgârla hızlanan yağmur gibi' şeklinde cevap vermesinin uçakların inerken kullandıkları sisteme benzemesi; zamanın kısalması ile ilgili rivayette astrolojik bir değişimden söz edilmesi; bir adam malını satacak ve 'dur, filanca tacire danışayım' diyecek manasındaki rivayetten kısa sürede iletişim teknolojilerine işaret olduğu; bir çobanın kurdun konuştuğunu söylemesi üzerine cemâdatın da konuşacağını, evden çıktıktan sonra ayakkabısının, kırbasının, sopasının kişiye haber vereceği manasındaki rivayetin de teknik gelişmelere göndermeler yaptığını örnek olarak zikretti. Sonuç olarak "bu tür rivayetler ya sahih ama sarih değil ya da sarih ama sahih değil" diyen Aydemir, bu tür rivayetleri o günkü aklın tasavvur edip uyduramayacağını, dolayısıyla bu gibi rivayetlerde metin tenkidinin sıhhati artırdığını ve bunların, hadislerin vahiy kaynaklı olduğu görüşünü desteklediğini söyleyerek konuşmasını tamamladı (11: 19).

Oturum başkanı Saklan, vakit kaybetmeden müzakerecilerle söz hakkı verdi. İlk olarak Selçuk Coşkun,⁴ Ali Çelik'in tebliği üzerine müzakereye bulundu. Öncelikle konunun çok genel olduğuna temas etti. Hz. Peygamber'in eğitiminin % 90 yetişkin eğitimi olduğunu, hatta çocukların eğitimi ile ilgili konuları da yetişkinlere öğrettiğini, onları eğittiğini hatırlattı. İlahiyat fakülteleri, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Bölümleri, açık öğretim ve İlahiyat Lisans Tamamlama programlarının da yaygın din eğitimi veren müesseseler olduklarını, Kur'ân kurslarının ise yaygın din eğitimi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tartışmalı olduğunu; her ilahiyatın, bölgesindeki halkın hadis bilgisini tespit etmesi ile halkın dini eğitimi konularındaki alan araştırmalarının yenilenmesi gerektiğini vurgulayıp, resmî-sivil bütünleşmesinin ne derece mümkün olacağını sorguladı. Ayrıca şifâhî öğretimin daha samimi ve etkileyici olduğu, Hz. Peygamber'in metodunun da sohbet şeklinde olduğu; sîret bilgisinin önemi ve 4+4+4 programının bu açıdan önemli olduğu; güncel konuların tartışılması ve alan araştırmalarının yapılması gerektiği konularına temas etti. Coşkun son olarak toplumu tanımadan yapılan telkinlerin etkili olamayacağını belirterek müzakeresini tamamladı (11: 26).

İkinci olarak Hayati Yılmaz,⁵ Aydemir'in tebliğine müzakereye bulundu. 'Eyyüp Sultan'dan yola çıkıp, Hala Sultan'a misafir olmak çok güzel bir duygu' cümlesiyle sözlerine başlayan Yılmaz, farklı konuların düşünülmesine katkı sağlaması bakımından tebliği başarılı bulduğunu söyledi. Hz. Peygamber'in gaybdan haber vermesinin miraçla başladığını düşündüğünü söyleyen Yılmaz, mekânda yolculuk olan İsrâ ve zamanda yolculuk olan Mi'râc hadiselerinin de

⁴ Prof. Dr., Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

⁵ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

teknik açıdan incelenmesinin iyi olacağını belirtti. Yılmaz, zaman algısının değişebileceğine vurgu yaptı ve Venüs'ün bir gününün bir yılından daha uzun olduğunu hatırlattı. Gökyüzünde görülen bir galaksinin ışığının seneler önce gönderilmiş, dünyamıza yeni ulaşmış olabileceği, dolayısıyla o anda galaksinin o halde olmayacağını göz önünde bulundurmamak gerektiğini, dünyanın ânında, o galaksinin geçmiş zamanından haberdar olduğumuzu düşünürsek zaman algısının öneminin daha iyi anlaşılacağını söyledi. Son olarak âlimlerin 'tevakkufla geleneklerinin önemine de dikkat çeken Yılmaz, onların tevakkufla ettikleri bazı şeyleri bugün anlayabildiğimizi, belki bugün anlayamadıklarımızın da gelecekte anlaşılacağını (mesela Âdem'in (a. s.) boyunun 60 zira olması), bu sebeple bu gelenekleri korumak gerektiğini vurguladı (11: 33).

Müzakerelerden sonra ikişer dakikalık savunma sürelerinde Ali Çelik, şifâhî gelenekte, sohbetlerde dinleyici tamamen edilgense bunun sakıncasına dikkat çekmeye çalıştığını, sahabenin Peygamber'e sorular sorduğunu hatırlattı. Aydemir, ilave bir şey söylemeyince diğer oturuma geçildi (11: 37).

II. Oturum

Zekeriya Güler'in⁶ başkanlığında başlayan oturumda üç tebliğ sunuldu. Kısa bir girişle başlayan Güler, 'Eddebenî Rabbî feahsene te'dîbî' hadisini hatırlatarak 'Hz. Peygamber'in bu özelliğini tebliğcilerin de uygulayacağını ümit ediyorum' diyerek tebliğ sürelerini on beşer dakika olarak belirledi. Sempozyum başında okunan ayetlere dikkat çeken Güler, فَأَزْرَهُ kelimesinin 'güç verdi, destek verdi' manasına 'muâzera'nın da sinerji manasında olduğunu, Musa peygamberin de kardeşi Harun için اشدد به ازرى diyerek güç, kuvvet istediğini belirtti. Okunan ilk ayette Beyt-i Haram'a vurgu yapıldığını, Hala Sultan'ın da Kıbrıs için önemli bir değer olduğunu hatırlatıp teberrük geleneğine vurgu yaptı. İkinci ayette ise tüm semâvî dinler için doğruyu göstermek için 'dîn-i hak'ın gönderildiğinin vurgulandığına dikkat çekti. Güler, klasikleşen nakillerinden hadis ilminin 'خير علوم الدنيا' olduğu sözünü hatırlattıktan sonra sözü ilk tebliğciye bıraktı (11: 43).

Adil Yavuz⁷ "Barış ve Huzurun Sağlanması Sünnetin Evrensel Değerlere Kaynaklığı" başlıklı tebliği sundu. 'Bilinen şeyler pratiğe dökülmezse ihyâ eden ümmet imhâ etmeye başlar; hadis ve sünnet de böyledir' sözleriyle başlayan Yavuz, Hz. Peygamber'in Muhammed ve Resûl olmak üzere iki özelliği olduğunu, Kur'ân'da Muhammed isminin geçtiği yerlerde itaatın hiç emredilmediğini hatırlattı. İtaatin, hep risaletle emredildiğine vurgu yaptı. Peygamberin görevlerinin tebliğ, tebyin, temsil olduğunu, bizi ilgilendiren esas yönün nübüvvet boyutu olduğunu belirtti. Yavuz daha sonra İslâm'ın can, mal, din, ırz ve nesil olmak üzere beş temel esasın korunmasını istediğini, bazı âlimlerin dinin korunmasını önceliklelerini, ardından da canın savunmasını getirdiklerini söyledi.

⁶ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

⁷ Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Karşılaştırma açısından savaşları örnek gösteren Yavuz, bugünkü savaşlarda cana verilen değer ile İslâm'ın verdiği değer ne kadar farklı olduğuna dikkat çekti. İslâm'ın öne çıkardığı evrensel değerlerden birisinin de onurlu ve huzurlu aile hayatının yaşanması olduğunu, İslâm'da ailede karşılıklı sevgi ve saygının, batıda ise resmîyetin daha baskın olduğunu vurguladı. Ardından İslâm'da komşuluk hayatına verilen değerden bahseden Yavuz, Ensar-muhacir kardeşliğinin, sadece malda değil; ortak ufuk ve birliktelikte kardeşlik olduğunu belirtti. Medine sözleşmesinde 23 maddenin Müslümanların kendi aralarındaki ilişkileri, 24-47. maddeler de toplum içi ilişkileri konu edindiğine değindi. Sonuç olarak İslâmiyet'in, çekirdekten başlayarak her dönemde barış ve huzuru sağlamaya yöneldiğini ve İslâm'ın bütünleyene ihtiyacı olduğunu vurguladı. (11: 58).

Güler, iki hususa dikkat çekerek Hz. Peygamber'in, kızların gömülmesi meselesinde olduğu gibi topluma acil ihtiyaç paketleri sunduğunu ve Taberânî'de geçen 'Meskenini öyle inşa et ki komşunun güneşine, rüzgârına engel olmasın' hadisinin komşuluk ilişkileri açısından önemli olduğunu söyledi. Sonra sözü ikinci tebliğci Hâbil Nazlıgül'e bıraktı.

Nazlıgül,⁸ "Hadislerin Günümüze Taşınmasında Buluşulacak Ortak Nokta Ne Olmalı?" başlıklı tebliğine hadislerin çok etkin ve etken olduğuna vurgu yaparak başladı. Ona göre hadisler etkenliğiyle inananların, edilgen olmasıyla da gayr-i Müslimlerin dikkatini celbetmiştir. Etkin olmasıyla da çok değer ve önem verilmiş, özen gösterilmiştir. Bu, ilk önce rical ilmi ile ortaya çıkmış, hadis ve rical sarraflığı oluşmuştur. Nazlıgül, ayrıca, İbn Haldun'un 'tarihi olayları gününde, şartlarında değerlendirmek gerekir' formülünden hareketle hadis ve sünneti günümüze naklederken vârid olduğu şartlarda değerlendirmek, bunda da ortak 'tabii hal yöntemi'ni takip etmek gerektiğini söyledi ve Hz. Peygamber'in kadın algısının, onun vefatının ardından bozulduğunu örnek olarak gösterdi. Asr-ı saadette üç taşla istinca, elle yemek yemek, parmağı yalamak-yalatmak gibi rivayetleri doğrudan 'sünnet' diyerek alıp uygulamanın çirkinlik olacağını vurgulayan Nazlıgül, bunları o dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerektiğine dikkat çekti. Buna göre Hz. Peygamber'in maksadı daima iyiye ve güzele yönlendirmek olmuştur. 'Peygamber olsa böyle yapardı' diye düşünmek onun adına tahakküm olur diyen Nazlıgül Onun nasıl davranacağını kim bilebilir ki? sorusunu yönelterek hadisçilerin yapması gerekenin hadis ve sünnet malzemesini seçip günümüze sunması olduğunu söyleyerek konuşmasını bitirdi (12: 13).

Güler, Hâkim'den ثمرة هذا العلم وبه قوام الشريعة ifadesini naklettikten sonra fıkhu'l-hadis için murâd-ı Nebî'nin önemli olduğunu vurguladı. Peygamberin mübarek ağızlarından şerefsüdü bulan rivayetlerin o günkü şartlarıyla bugünkü şartların gerçekten farklı olduğunu belirtti. Onun hadisleriyle çokça hemhâl olan şahısların Hz. Peygamber adına tahakkümlerinin elbette makul olacağını, bu sebeple

⁸ Doç. Dr., Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

bizlerin de onun sözleriyle çokça hemhâl olmamız gerektiğini, *Sahih-i Buhârî*, *Kütüb-i sitte/tis'a* başta olmak üzere hadis okumaları yapmamız gerektiğini söyledi. Hadislerde insanlara idrak edecekleri, anlayacakları türden konuşmanın emir ve tavsiye edildiğini belirterek bunun gerçekten önemli olduğuna dikkat çekti. Ve sözü oturumun son tebliğcisi Veysel Özdemir'e⁹ bıraktı (12: 18).

Özdemir, "Dönüştürücü Liderliğin Mükemmel Bir Örneği: Hz. Muhammed" başlıklı tebliğinde öncelikle liderlik, değişim, dönüşüm, dönüştürücü (transformatif) liderlik teorisi kavramları üzerinde durdu. Buna göre dönüştürücü lider ile takipçileri arasında motivasyon sağlanmış ilişkiye dönüşüm; takipçilerinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onları ahlâken motive eden kişiye de dönüştürücü lider denir. Dönüştürücü liderde karizma, ilham verici motivasyon, zihinsel teşvik ve bireysel ilgi gibi dört temel özelliğin bulunması gerektiğini belirten Özdemir, dönüştürücü lider olarak Hz. Peygamber'in örnekliklerinden bazısını şöyle sıraladı: 1. Ortak vizyon oluşturma ve iletme. 2. Ekip oluşturabilme ve onları motive edebilme. 3. Yetki ve sorumluluk verme, organizasyonun onsuz da yaşamasını sağlama. 4. Derinliğine bilgi sahibi olma. 5. Kişilik ve karakter sergileme. 6. Cesaret. 7. Olağanüstü zamanlarda ortaya çıkabilme. 8. Yenilik getirme. 9. Olaylara farklı bakış açısıyla bakabilme ve çözüm yolları bulabilme. Bu başlıklara örnekler de veren Özdemir, 'Hz. Peygamber bütün bu örnekliği ile temiz bir toplum örneği sunmuş, cahiliyeyi 23 senede Asr-ı Saadete dönüştürmüş ve böyle bir ümmet yetiştirmiştir' diyerek tebliğini tamamladı (12: 33).

Oturum başkanı Güler, Özdemir'in konuşmasını 'dönüştürücü liderin misyon yanında vizyon sahibi olduğunu açıkladı' şeklinde özetledikten sonra Hz. Peygamber'i, bir Osmanlı ulemasının "Vasfında sözün hülâsâsın al, İnsandı ama melekten efdâl" mısralarıyla, Arap bir alimin 'övgüye layık hasletleri çok olan büyük insan' diye tanımladığını zikretti. Ardından müzakerelere geçildi (12: 36).

İlk olarak Nihat Yatkin,¹⁰ önceki tebliğ için bazı katkılarda bulundu. 'İslâm'ın manasına ve ادخلوا السلم كافة ayetine atıfta bulunup, barışa dikkat çekilebileceğini; 'Gerçek mümin insanların, elinden ve dilinden emin olduğu kimse'dir' '.. komşusu için istemedikçe..' gibi evrensel ahlâka işaret eden hadislerle atıfta bulunulması gerektiğini söyledi. Tebliğde iç barış üzerinde çokça durulduğu ancak dış barışa önem verilmemiş olduğunu ve sonuç kısmının da zayıf olduğunu belirtti (12: 44).

İkinci müzakereci Mirza Tokpınar,¹¹ Nazlıgül'ün tebliğinin yöntemin güncel değerine ve güncellenmesine dikkat çekmesi açısından oldukça verimli olduğunu, sîret ve sünnetin gerçekten birlikte ele alınması gerektiğini söyledi. Kâmil

⁹ Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹⁰ Doç. Dr., Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹¹ Doç. Dr. Çanakale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Çakın'dan naklen 'Hadisleri Kur'ân'a arz ederken, ondan anladığımıza arz ediyoruz. Ya yanlış anlamışsak?' sorusunun önemli olduğunu vurguladı. Hadisçiler olarak hadis usullerini tespit edip, yazmamız gerektiğine; sahihi sakimden ayırt etmekten ziyade hadisi anlama usullerini belirlememiz gerektiğine dikkat çekti (12: 51).

Son olarak Veli Atmaca,¹² Özdemir'in tebliğinde kavramlarda bazı sorunların olduğunu söyleyerek başladı. Müsteşriklerin etkisiyle sened ve metin tenkidıyla oluşturduğumuz şeyleri hayata aktaramadığımızdan yakındı. Peygamber'i tarihe hapsedme konusuna değindi. Onun lider olması üzerinde durdu. Peygamber'e 'sihirci', 'kâhin' denmesinin hakaret olarak algılanmaması gerektiğini söyledi.¹³ "Bu söylemler onun kâhinler gibi gaybdan haber verdiğini müşriklerin kabul ettiklerini, ancak bunu vahy olarak düşünmediklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla Peygamberin üstünlüğünü kabul ediyorlar, ama nübüvvetini inkâr ediyorlardı." diyerek tarihi doğru anlamak ve doğru yorumlamak gerektiğini belirtti.

III. Oturum

Emin Aşıkkutlu'nun¹⁴ başkanlık ettiği üçüncü oturumda ilk olarak Cemal Ağırman¹⁵ "Hadis İlminde İsnad ve Aktüel Değeri" başlıklı tebliği sundu. İsnadın tarihçesine değinen Ağırman, her ne kadar müsteşriklerin isnadın tarihini ikinci asra çekme iddiaları olsa da İslâm âlimlerine göre düzenli isnadın hicrî ilk asrın ikinci çeyreğinde başladığını ifade etti ve ilk dönem âlimlerinin isnadın başlaması ve önemine dair sözlerinden bazılarını nakletti. Ağırman'a göre hadislerin önemi isnadın ve hemen akabinde cerh-ta'dîlin başlamasını sağlamıştır. İsnadın iki önemi vardır: İlki rivayetin/metnin sıhhatinin tespiti. İkincisi ise

¹² Doç. Dr. Elazığ Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹³ Bu cümleden sonra ezan vakti geldiği için oturum kapatıldı ve camiye gitmek üzere aceleyle servislere geçildi. Cuma hutbesini Ali Erbaş irad etti, namazı da yine o kıldırdı. Namazın ardından üniversite yemekhanesinde öğle yemeği yenildi. Yemeğimize Ramazan Ayvallı Hocamızın tatlı sohbeti eşlik etti. İşte aklımızda kalan birkaç fıkra: "Kur'ân'ı iki rekâta hatmeden dört kişi sayılır. İkiisi sahabi, ikisi tâbîi. Hz. Osmân ve Temîm ed-Dârî ile Ebû Hanife ve Saîd b. Cübeyr." "Adam şalgam oruç bozmaz diye yiyormuş. Hoca 'balgam' demiş, o 'şalgam' anlamış." Bir de hocamızın meşhur "ceket düşme hadisesi." Yemeğin akabinde konferans salonuna geçildi ve üçüncü oturum başladı (14: 30). Önce ikinci oturumun eksik kalan kısımları tamamlandı. Veli Atmaca konuşmasını tamamladı. Tebliğ sahiplerine ikişer dakikalık konuşma hakkı verildi. Adil Yavuz, müzakereciye teşekkür ettikten sonra meseleye farklı açıdan bakmaya çalıştığını söyledi. Habil Nazlıgöl, Hz. Peygamber'in hadislerinin günümüze uyarlanması gerektiğini, 'aynen almadım, sünnete muhalif davrandım' şeklinde düşünmenin yanlış olduğunu, çünkü Peygamber'in ondaki sünnetinin iyi ve güzele yönlendirmek olduğunu tekrar vurguladı. Veysel Özdemir ise teşekkürle yetindi. Ardından üçüncü oturuma geçildi (14: 55).

¹⁴ Prof. Dr., Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

¹⁵ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

metnin anlaşılmasını sağlama. Dolayısıyla isnad incelerken cerh-ta'dil kitaplarını kullanmak gerekir. Bu kitapların muhtevası içtihad kabilinden olduğundan birkaç kaynağı beraber değerlendirmek daha uygun olur. Rivayeti incelerken de tüm tariklere bakmak gerekir. İsnadın öncemi ile alakalı bu faydalı bilgileri kısaca arz ettikten sonra Ağırman, isnadın güncel değeri konusuna temas ederek sened olmadan hadisleri tespit ve anlamının mümkün gözükmediğini; ale'r-ricâl kitaplarda her türlü rivayet bulunduğu için hadislerin iyice tetkik edilmesi gerektiğini; ale'l-ebvâb kitaplarda da bazen sahih rivayetlerin akabinde istinbat amacı gütmeyen âdud rivayetlere yer verildiğini, bunları da incelemek gerektiğini, dolayısıyla senedin her zaman güncelliğini koruyacağını belirtti. Ayrıca sened incelemesi olmadan metin tenkidine girişmenin doğru bir yöntem olmadığına dikkat çekti. Sadece sahih rivayetleri toplayan eserlerin de eleştirildiğini, ancak öncelikle sened tahlilinin yapıldığına dikkat etmek gerektiğini söyledi. Ağırman, son olarak senedlerin nüshalar arası farklarda da büyük önem arz ettiğini belirterek konuşmasını tamamladı (15: 13).

Oturum başkanı Kutlu, büyüklerin, senedi nesebe benzettiklerini belirterek senedin önemli olduğuna vurgu yaptı. Ve sözü ikinci tebliğciye bıraktı (15: 14).

“İslâm-Türk Edebiyatında Hadis” başlıklı tebliğinde Âdem Dölek,¹⁶ İslâm-Türk Edebiyatının ilk eserlerinden itibaren hadislerin edebiyatta yer edindiği konusunu örneklerle işledi. Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i* ve Edip Ahmed Yükneki'nin *Atabetü'l-hakâyik*'inde kullanılan hadislerden bazısını zikretti. Ardından 40 hadislerin tarihçesinden kısaca bahseden Dölek, Nâbî'nin 40 hadis şerhini hatırlattı. Tebliğinde Hâzinî, Latîf Çelebi, Fuzûlî, Okçuzâde, Nüzhet Ömer gibi şâir ve ediblerin eserlerinden de örnekler seçtiğini, ancak süre sınırlaması sebebiyle bunları bildiri kitapçığına bıraktığını söyleyen Dölek, son olarak Mehmet Akif ve Necip Fâzıl'dan bazı manzum hadis tercümelemleri zikretti. 'Sultânu's-şuarâ' Necip Fâzıl'ın 101 hadisin manzum tercümesini sunduğu kitabına temas etti. Bütün bu edebiyatta hadis olmayan bazı sözlerin de hadis olarak kullanıldığını, edebiyatta kullanılan hadisleri tespit kadar, sıhhatlerini tespite yönelik de akademik çalışmalar yapmak gerektiğini söyleyerek tebliğini bitirdi (15: 31).

Emin Aşikkutlu, Âdem Bey'e teşekkür ettikten sonra Süleymân Çelebi'nin de *Mevlid*'ine besmelenin önemi ile alakalı hadisle başladığını hatırlatarak, edebiyatımızın bu konudaki zenginliğine işaret etti. Ardından sözü üçüncü tebliğci Bekir Tatlı'ya¹⁷ bıraktı (15: 32).

Tath, “Türk-İslâm Mimarisinde Kullanılan Hadislerin Sıhhat Açısından Değeri” başlıklı tebliğini muhtevası zengin bir sunum eşliğinde arz etti. Kur'ân ve

¹⁶ Prof. Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

¹⁷ Doç. Dr., Adana Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

sünnetin sanatla ilişkisine temas eden Tatlı, özellikle sünnette resim, musiki, şiir gibi sanatlara karşı mesafeli duruşun ‘Allah’a ortaklık manasında’ yasaklandığını düşünmenin doğru olacağını söyledi. Türk-İslâm sanat felsefesinin ana meselesinin tevhid olduğunu belirttiikten sonra Türk-İslâm mimarisinde yazının kullanımının ilk Müslüman Türk devletleriyle başladığını söyledi. Ardından mimari dekorasyonda kullanılan metin türlerini ayetler (özellikle Ayet-ikürsî, nûr ayeti, İhlâs, Mülk sûreleri), hadisler (özellikle namazla ilgili hadisler), kelâm-ı kibârlar (özellikle Hz. Ali, İmam Şâfiî, Busirî’nin sözleri) ve diğer metinler (özellikle Esmâ-i Hüsnâ, Esmâ-ı Nebî, dört halife, aşere-i mübeşşere ve müezzin sahabîlerin isimleri, salât-ı tefriciyye duası) olarak sıraladı. Allah ve Resûlü’nün isimleri için Nûr-ı Osmâniyye Câmii’nin bir şaheser olduğuna dikkat çekti. Hadislerin mimari dekorasyonda kullanım geleneğine değinen Tatlı, en eski vesika olarak Divriği Kale Camii’nin (1180) kapı kanatlarını zikretti. Divriği Ulu Camii’nin ahşap minberinde de 24 hadisin bulunduğunu; Konya Karatay Medresesi, İnce Minare Dârü’l-hadîsi, Sahip Atâ Medresesi’nin de mimari dekorasyonda hadislerin kullanıldığı ilk yerler olduğunu belirtti. Hadislerin mimaride en çok kullanıldığı illeri Bursa, Edirne, Konya, Amasya ve Sivas olarak; hadis yazılan mimari unsurları da kitabeler, camiler, medreseler, türbeler, mezar taşları, çeşmeler, dârü’ş-şifâlar, kapı, pencere ve vitraylar olarak saydı ve yazıldığı yerle uyumlu muhtevada bulunduğunu belirtti. Toplam 310 farklı hadis tespit ettiğini, en fazla ‘Kim Allah için bir mescid yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar’ hadisinin yazıldığını söyledi. Kaynak problemi olan rivayetlerin bulunduğunu belirten Tatlı, tespit ettiği rivayetlerden %84’ünün (260 tanesinin) kaynağına ulaştığını, çoğunluğunu sahih ve hasen hadislerin teşkil ettiğini, bazı zayıf rivayetlerin de fezaille ilgili olduğu için kullanıldığını söyledi. Son olarak da hadislerin rivayet üslûbunun genel olarak son derece saygılı olduğunu belirtti (15: 51).

Tebliğlerin ardından müzakerelere geçildi. İlk olarak Musa Bağcı,¹⁸ Ağırman’ın tebliğ metninde söz konusu ettiği Abdullah b. Sebe ile ilgili bilgilerin tartışmalı olduğuna dikkat çekti ve Sıddık Korkmaz’ın tespitine göre Sebe’iyye’nin ilk asrın sonlarında ortaya çıktığını belirtti. Müsteşriklerle ilgili genelleme yapmanın da doğru olmayacağını belirten Bağcı, bazı müsteşriklerin ‘fitne’yi ilk asırdaki büyük olaylardan biri olarak yorumladığının göz ardı edilmemesi gerektiğini söyledi (15: 55). İkinci olarak Yusuf Ziya Keskin,¹⁹ edebî eserlerde geçen hadislerin sıhhat tespitinin mutlaka yapılması gereken bir çalışma olduğunu vurguladı (15: 59). Son müzakereci Ömer Özpınar,²⁰ bir müzakerecinin takdir, tenkit ve teklifle tamam olacağını söyleyerek başladığı sözlerinde

¹⁸ Prof. Dr., Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹⁹ Prof. Dr., Şanlıurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

²⁰ Yrd. Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

takdirden sonra tebliğlerin çok uzun olmasını eleştirdi. Tebliğ ve makale formatının birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini, tebliğlerin daha kısa ve öz olmasının lüzumuna dikkat çekerek Tatlı'nın tebliğinin 30 sayfayı aşkın, 178 dipnotlu geniş bir çalışma olduğunu söyledi. Yine bilimsel çalışmalarda genellemelere ve hamâsî duygulara dikkat etmek gerektiğini hatırlattı. Son olarak Tatlı'nın kullandığı hadislerin tahrirlerini ve sıhhat tespitlerini yapmamasının tebliğ başlığıyla uyumu bertaraf ettiğini belirtti (16: 04).

Müzakerelere cevap mahiyetinde Ağırman, Müsteşriklerin genel kanaatini arz ettiğini, diğer görüşlerin çok cılız kaldığını; resmî tedvinin Ömer b. Abdülâziz ile başladığını ancak gayr-i resmî tedvinin sürekli devam ettiğini belirtti. Dölek söz hakkı istemedi. Tatlı ise içinde bir başka çalışmasına atıfta bulunduğu için tebliğinin başlıkla uyumlu olduğunu; ayrıca hamâsî duygunun olmayıp, yaptığının hakkın hak sahibine teslimi olduğunu söyledi. E. A. Kutlu Hocamız ilavede bulunmaksızın yirmi dakika ara verip oturumu kapattı (16: 09).

IV. Oturum

Dördüncü oturum Ahmet Yücel'in²¹ başkanlığında başladı (16: 35). Yücel, önce tebliğcileri tanıttı. Oryantalist çalışmalarla alakalı dört tebliğ başvurusu olduğunu, hepsini bir oturumda dinlemenin yorucu olacağını düşünerek ikisini ertesi güne bıraktıklarını söyledi. İlk olarak sözü "Türkiye'de oryantalistlerle ilgili ilk çalışmayı yapan" olarak tanıttığı Fatma Kızıl'a²² verdi.

Kızıl, "Oryantalistlerin Tek râvili Tariklerle İlgili İddialarının Tahlil ve Tenkidi" başlıklı tebliğine oryantalizmin tarihçesi hakkında bilgi vererek başladı. Buna göre Batıda ilk defa 19. yüzyılda siyer ve sonrasında hadisle ilgilenilmeye başlanmıştır. İsnadla ilgili görüş bildiren oryantalistlerin başında şu dört isim bulunur: Avusturyalı A. Sprenger (1813-1893), İngiliz W. Muir (1819-1905), Macar I. Goldziher (1850-1921) ve J. Horovitz (1874-1931). Bunlardan Sprenger, Goldziher'in ifadesine göre 'hadisi bilimsel olarak ilk ele alan isim'dir. Ve ilk defa onun ve Muir'in Peygamber'in hayatı ile ilgili çalışmalarında 'tarihlendirme teorisi' üzerinde durulmuştur. Goldziher meşhur bir isimdir. Horovitz ise isnad denilince ilk akla gelen oryantalisttir. Kızıl, 'oryantalist' kavramına da temas ederek, sömürgecilik döneminde çalışma yapan bu oryantalistlerin etkilerinin çok olduğu ve sonraki çalışmalara kaynaklık teşkil ettiğini belirtti. Oryantalistlerin 1950'li yıllardan sonra isnaddan hareketle tarihlendirmelere başladığını ve bunun ilk önemli temsilcilerinin O. H. Kramers (1891-1951) ve J. Schacht (1902-1969) olduğunu söyledi. Daha sonra Schacht'ın isnadın başlangıcının hicrî ikinci asrın ilk yarısında olduğu iddiası ve müşterek râvî teorisini ele aldı. Müşterek râvî teorisine göre hadisi ve isnadını müşterek râvî uydurmuştur, müşterek râviden sonraki isnad ise orijinaldir. Kızıl, Schacht'ın müşterek râvî

²¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

²² Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

olarak gördüğü kimselerin özellikle 19 isimde toplandığını, bunlardan Şa'bî, A'meş, Haccâc b. Ertât vd. gibi hemen hepsinin sika kimseler olduğunu, sadece Hasan b. Umâre'nin metruk olduğunu belirtti. Schacht, müşterek râvi teorisini desteklemek için 'yayıma' teorisini gündeme getirmiştir, diyen Kızıl bunu 'Schacht'ın geçit vermez kurgusu' olarak niteler. Çünkü o, bu kurguyla, tek râvili rivayetlere uydurma dediği gibi, çok râvili rivayetler de sonradan uydurulmuş-tur, görüşünü savunur. Kızıl'a göre Schacht'ın zihninde bir İslâm hukuku şablonu/kurgusu bulunuyor ve o, iddialarını bu önyargı üzerine bina etmeye çalışıyor. Çünkü o, İslâm hukukunun menşeinin II. yüzyılda olduğunu, dolayısıyla isnadların ikinci yüzyıldan önceki kısmın uydurulmuş olacağını, bunun da müşterek râvilerin işi olduğunu savunmaktadır. Schacht'ın bu tarihlendirmedeki amacı diğer medeniyetlerin İslâm'a etkilerinin olduğunu ispatlamaktır. Schacht hakkında bu bilgileri verdikten sonra Kızıl, onun teorilerini daha da geliştiren iki isme dikkat çekti: Juynboll ve M. Cook. Sonuç olarak Kızıl, bu müsteşriklerin zihinlerindeki İslâm Tarihi'nden hareketle isnad teorileri ortaya attıklarını, bunların bizim için hiçbir geçerliliğinin bulunmadığını belirtti. Ardından gerek müsteşriklerin bu tavrı, gerekse Müslüman bilginlerin savunmacı yaklaşımının ilzamı getirmeyeceğini, dolayısıyla kapsamlı isnad-metin analizleri yapılması gerektiğini söyledi. Hadislerle ilgili açıklamalarımızın sadece bizi ilgilendirdiğinin, batının bunları pek de dikkate almadığının farkına varmamız ve çalışmalarımızı kaynak ve metin merkezli yaklaşımlarla yapmamız gerektiğini ilave ederek sözlerini noktaladı (16: 57).

Ahmet Yücel, Kızıl'ı tebrik ettikten sonra oryantalistlere göre hadislerle Hz. Peygamber'in hiçbir ilgisinin olmadığını, bunu Müslümanların uydurduğunu ve onların bu uydurmanın vaktini tespit etmeyi esas görev addedip müşterek râvi teorisini ortaya attıklarını, bununla da bizim güvenilir dediğimiz kimseleri uyduran olarak gördüklerini söyledi. Sonra ikinci tebliğci İbrahim Kutluay'a²³ söz hakkı verdi (17: 00).

"Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abott" başlıklı tebliğine Kutluay, Abott'u kısaca tanıtarak başladı. Aslen İngiliz olan Abott (1897-1981), Mardin doğumlu Iraklı bir Hıristiyan oryantalisttir. Onun görüşlerinin nerede oturduğunu tespit amacıyla oryantalist çalışmaların tarihçesine değinen Kutluay, 'Batıda isnad eksikliğini çalışmaları en etkili ismi' dediği Schacht'ı destekleyenler ve eleştirenlerden, Goldziher'e yöneltilen tenkitlerden, Caetani'ye ve Sprenger'a göre isnad kavramından; Horovitz'in Sprenger'ın tezine verdiği cevaptan söz ettikten sonra Abott'un hadislerin ilk dönemde kayıt altına alındığını söylediğini, ancak ilk döneme ait yazılı kaynağın bulunmadığını, bunda Hz. Ömer'in imhasının (?) büyük etkisi olduğunu söylediği görüşlerini zikretti. Buna göre Abott, müşterek râvi ve hadislerin çoğalmasında tezlerini reddeder. Hadislerin artma sebebi olarak imla meclislerini ve muhaddislerin

²³ Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

gayretlerini zikreder. Kutluay'a göre Abott'un ifadeleri onun hadislerin sayısının artmasında ve çok sayıda uydurmanın ortaya çıktığı konusunda en geniş ve do-
yurucu açıklamayı yapan kişi olduğunu göstermektedir (17: 14).

Ahmet Yücel, Kutluay'ı tebrik ettikten sonra oryantalistlerin klasik, orta ve yeni olmak üzere üç döneme ayrılabilceğini, klasik dönemde hadislerin Pey-
gamberle alakasının olmadığı ve isnadların uydurulduğu gündeme getirilirken
sonraki dönemlerde hadislerin Peygamber döneminde yazılmaya başlandığı
gerçeğinin kabul edilmiş görüldüğünü, Nabia Abott'un da İslâm'a daha yakın
olan son görüşü benimseyenlerden olduğunu vurguladı. Ardından müzakere-
lere geçildi (17: 17).

Fatma Kızıl'ın tebliğini müzakere edecek olan Ali Kuzudişli'nin²⁴ geleme-
mesi üzerine gönderdiği müzakere metni Abdulvahap Özsoy²⁵ tarafından
okundu. Müzakerede 'oryantalist' kelimesinin genellenmesinin doğru olmadığı,
'müşterek râvî' ifadesinin tanımlanması gerektiği vurgulandı. Kutluay'ın müza-
keresini ise Hüseyin Akgün²⁶ yaptı. Akgün, tebliğde iki önemli problemin oldu-
ğunu belirtti. İlk olarak kaynak kullanımındaki eksikliklerden söz etti. Kut-
luay'ın genelde hep çeviri eserlerden istifade ettiğini, birinci el kaynakları kul-
lanmadığını, bazen de kaynak göstermeden alıntılar yaptığını söyledi. Schacht'ın
görüşlerinin farklı isimlerden alıntılanarak aktarıldığını belirtti. İkinci problem
olarak da tebliğin uzunluğunu sayan Akgün, N. Abott ile ilgili bilgilerle yetinil-
mesinin daha isabetli olacağını söyledi. Son olarak da Juynboll'un Abott'a yö-
neltiltiği eleştirilerden ve Heidenberg'in "Abott, 'Sezgin ve A'zamî'nin argüman-
ları birbirini tamamlar' dediğini nakleder" ifadesinden de söz edilmesi gerekti-
ğini ilave etti (17: 31).

Kendilerine ayrılan ikişer dakikalık cevap sürelerinde Kızıl, müşterek râvinin
müdevvin olarak genellenmesinin doğru olamayacağını söyledi (17: 32). Kut-
luay ise amacının N. Abott'un bir eserini merkeze alarak görüşlerini aktarmak
olduğunu, diğer bilgileri giriş amaçlı yazdığı için kaynaklar konusunda titiz dav-
ranmadığını, kısa sürede eksikliklerin tamamlanacağını söyledi (17: 33). Bu ce-
paplardan sonra Ahmet Yücel, günün son oturumunu kapattı (17: 34).²⁷

²⁴ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

²⁵ Arş. Gör., Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

²⁶ Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

²⁷ Akşam yemeği için Girne'de bulunan ve hocalarımızdan bir kısmının konakladığı Dorana Otel'e gidildi. Yemekte ve sonrasında ikili-üçlü muhabbetler oldu. Girne'yi gezmek isteyenler kordonda yürüyüş yaptılar. Lefkoşe'de konaklayanlar saat 22. 00'de döndü. Ertesi sabah kah-
valtıdan sonra saat 09. 30'da beşinci oturum başladı.

V. Oturum

Sempozyumun ikinci günü ilk oturum Fikret Karapınar²⁸ başkanlığında başladı. “Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman Öğretisinde Yazılı ve Sözlü Öğretim: Hadisin İkinci Yazılı Kaynağa Dönüşümü” başlıklı ilk tebliği İsviçre Basel Üniversitesi’nden katılan Gregor Schoeler²⁹ sundu. Tebliğinde öncelikle üç dindeki sözlü öğretilerin yazıya geçiş tarihçesinden bahsetti. Buna göre Hıristiyanlıkta ilk yazıya geçiş miladî 40 yılları civarıdır. Talmud’un ne zaman yazıya geçirildiği tam olarak bilinmemekte olup diğer dinlere göre en son yazıya geçirilen şifahi gelenektir. Hadislerin yazıya geçirilmesi ise 150 yıllarından başlayarak 150-200 yıl kadar sürmüştür. Musevî ve Müslümanlar hiçbir ikincil kutsal metnin asıl kutsa metne eş tutulmasını, yani Talmud’un Tevrat’a, hadislerin de Kur’ân’a eş tutulmasını uygun görmemişlerdir. Hıristiyanlıkta ise sonradan yazılan inciller ilk esas İncille eş olarak kullanılmıştır. Schoeler, İslâm’da İbn Abbas’ın yazılı tabletlerinin olduğunu, ancak sistematik ve yaygın olmadığını ifade etti. Sonraki dönemde Urve’nin pek çok koleksiyon topladığını, zamanla sened zincirlerinin oluştuğunu; ancak yine bu ilk dönemlerde hadis yazılmasına karşı faaliyetlerin de olduğu, hatta bizzat Peygamber’den ‘Kur’ân varken başka şeyler mi yazıyorsunuz’ şeklinde sözlerin aktarıldığını belirtti. II/VIII. yüzyılda senedli hadis metinlerinin yazımının devam ettiğini, nihayet III/IX. yüzyılda otorite koleksiyonların oluştuğunu söyledi ve sözlerini bitirdi (09: 51).

İkinci tebliğci Bekir Kuzudişli,³⁰ “Oryantalistler ve Hadis Terimleri” başlıklı tebliğinde öncelikle oryantalist dediğinde Goldziher, Schacht, Juynboll üçlüsünü kastedeceğini belirtti. Bunun nedeni olarak genellikle bu üçlünün terimlerinin kullanıldığını, diğer araştırmacıların yeni terimler geliştirmediğini söyledi. Juynboll’un, ‘sahih’ kavramını kullanmamak gerektiğini söylediğini örnek göstererek oryantalistlerin bizim kavramlarımızı ısrarla kullanmamaya özen gösterdiklerinin altını çizdi. Bazı kavramları da (muammerûn, sâlih vb. gibi) oryantalist manada yorumlayarak kullandıklarına dikkat çekti. Bu tespitten sonra Kuzudişli, bizlerin çalışmalarımızda onların terimlerini kullanıp kullanmayacağımız, kullanırsak aynı şekliyle mi kullanacağımız sorusunu sordu. Bu soruya dört ayrı cevabı verenlerin olduğunu söyleyerek bunları şöyle sıraladı: 1. Onların kavramlarını yok sayanlar. 2. Onların kavramlarını, çalışmalarını reddedenler. 3. Onların kavramlarını, çalışmalarını kabul edenler 4. Onların kavramlarını ve çalışmalarını dikkate alarak hadise ve hadis tarihine yeniden bakanlar. “Müşterek râvî teriminin ‘medâr’a karşılık geldiğini söyleyen oryantalistlere karşı bu kav-

²⁸ Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

²⁹ G. Schoeler, *Arap dilinde Gül Motifi* isimli çalışması ile doktorasını yapmış, daha sonra hadis araştırmalarına yönelmiş, makalelerinde hadis-Tora karşılaştırmasını çalışmış bir akademisyen.

³⁰ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ramı kullanmak her ne kadar anlaşılmayı sağlasa veya kolaylaştırırsa da bu, oryantalist çizgiden etkilenmek olacaktır.” diyen Kuzudişli, bunun oryantalist paradigmayı besleyeceğini, bu sebeple bu tür kavramları direkt değil de bizdeki manalarıyla kullanmak ve İslâmî kavramlara ircâ edilmesi gerektiğini söyledi. Oryantalistlerin bazı kavramları da içini boşaltarak, muhtevasını değiştirerek kullandıklarını belirten Kuzudişli, ‘muammerûn’ kavramı için Juynboll’un “Kûfe ve Basrâ’ya hasır” sözüne ve “II-III. asırlarda görülür, sonrasında görülmez” diyen ve “İbn Mes’ûd’a kısa yoldan ulaşmayı sağlamak için kullanıldığını iddia eden oryantalistlere cevap olarak İbn Mes’ûd’a ulaşmak için muammerûn olmaya gerek olmadığını, yetmiş yaşlarının onu görmek için yeterli olacağını belirtti. Ayrıca Juynboll’un verdiği 16 sahabiden sadece dört tanesinin Kûfe ve Basra’dan olduğuna dikkat çekti. Bir de muammerûnun sadece II ve III. asırlara has olmasının muhal olduğunu dile getirdi. Kuzudişli, S. Coşkun’un bu konu hakkında yaptığı çalışmasından istatistiksel bilgileri aktararak ilk asırda yaş ortalamasının 79; ikinci asırda 101; üçüncü asırda 84 olduğunu, bunda muammerûnun etkisinin yadsınamaz olduğunu söyledi. Çalışmasını kesin bir sonuca ulaşmak için değil, kavramların farklı kullanımlarının bilinmesi için yaptığını, oryantalistlerin bizim göremediğimiz bazı şeyleri gördüklerini, bunları bilmek gerektiğini, onların kullanmaktan imtina ettikleri sahih, hasen gibi tabirlerin ise bizde ayrı bir değeri ve önemi haiz olduğunu söyleyerek konuşmasını tamamladı (10: 08).

F. Karapınar, oryantalistlerin hepsinin değil de ‘bazısının’ diye sınırlandırarak anlamak gerektiğini yineledi ve oryantalistleri iki kategoriye ayırdı: Alman ekolü ve Anglo-sakson ekolü. Bunlardan ilkinin daha çok siyâsî, reddetmeci bir tutuma sahip olduğunu belirtti. (10. 00).

“Hadis ve Tarih Yazımı: Batıda Hadise Yaklaşımlar” başlıklı oturumun son tebliğinde Mehmetcan Akpınar,³¹ öncelikle hadise yaklaşımları üç formda inceledi: 1. Form Analizi (Metnin içerisinde siyâsî, sosyal olayların bulunmayıp, doğrudan metne bakılması), 2. Kaynak Analizi: Metnin içerisinde yazılı kaynağı tespit 3. Rivayet Analizi: Yazılı rivayetin içerisindeki şifâhî kaynağı tespit. Ardından batıdaki tarihlendirme metotları hakkında bilgi verdi. Örneğin Goldziher ve takipçilerinin metne bakarak yaptıkları tarihlendirme metodu veya Juynboll’un doğrudan yazılı kaynaklara bakarak tarihlendirme metodu. Bunlardan başka iki metot daha zikreden Akpınar, bu metotların kullanıldığı kaynakları, müellifleri ve temas ettikleri ana meselelerden bahsederek tebliğini tamamladı (10. 23).

³¹ Almanya Tübingen Üniversitesi’nde doktora öğrencisi. Chicago Üniversitesi’nde Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü’nde ‘Mâverdi’nin el-Ahkâmü’s-sultâniyye’si’ adlı teziyle yüksek lisans yaptı.

F. Karapınar, bizdeki tahkikli neşrin batıda da epey bir geçmişinin olduğunu, ayrıca metin tenkidinin yaygın kullanıldığını hatırlattı. Ardından müzakerelelere geçildi (10. 24).

İlk olarak Mehmet Sait Toprak,³² bizdeki oryantalist taşlamalarının hadise ve hadis tarihi ve tenkidine hiçbir katkısının olmadığını düşündüğünü söyleyerek sözlerine başladı. Talmud'un, hukukî metinlerin sözlü aktarılmasını kesinlikle yasakladığını, buna karşın hukukî olmayan metinlerin sözlü aktarımına da izin verdiğini belirtti. Oryantalistlerin de kendi kaynaklarından habersiz olduklarını, kaynakların orijinine gitmeden bazı varsayımlarla hareket ettiklerini dile getirdi. Yahudilikte isnad sistemiyle alakalı bilgileri verdikten sonra İslâm'da isnadın hemen değil, fitnelerden sonra başladığını, bunun hadislerin yazılmasıyla da alakalı olduğunu söyledi. Toprak, son olarak da Hıristiyanlıktaki durumu birkaç cümleyle özetleyerek sözlerini tamamladı (10. 35).

F. Karapınar, merhum Tayyip Okiç Hocamızın İslâm dünyasında istiğrab çalışmalarının başlamasını istediğini hatırlattıktan sonra ikinci müzakereci Sami Şahin'e³³ sözü bıraktı (10: 36).

Şahin, Goldziher'in, 'Müslüman kültürü, Yahudi ve Hristiyanlığa bağlıdır' şeklindeki önyargısıyla hareket ettiğini, dört kitap ve 700'ü aşkın makalesinde bu konuyu işlediğini; müsteşriklerin bizim sahaya attığı topu güzelce savunup karşı sahaya atabilmemiz gerektiğini dile getirdi. İstilahlarımıza sahip çıkmak ve onları kullanırken dikkatli olmak gereğinin önemine vurgu yaptı. Müsteşriklerin 'önce hüküm, sonra delil aramak' şeklindeki tutumlarının hatalı ve gayr-ı ilmi olduğunu altını çizen Şahin, önce delillerin bilinmesi, üzerine hükmün bina edilmesi gerektiğini söyledi. Son olarak da tebliğin başlığının '.. Bazı Hadis Terimleri' şeklinde düzelmesinin daha uygun olacağını ifade etti (10. 44).

Üçüncü müzakereci Özcan Hıdır,³⁴ Akpınar'ın tebliğinin kendisine ulaşmadığını belirttikten sonra genel bir değerlendirme yapmak istediğini söyledi. Oryantalist metodu anlamak için batının tarihi backgroundunu iyi bilmemiz gerektiğini, batıdaki anlayışın 'İslâm tehdidi' üzerine bina edildiğini, "Kur'ân'ın bu dinin 'oluşturulmuş' kitabı, Muhammed'in de dinin kurucusu olduğu" tezinin batının fikrî altyapısı, temel söylemi olduğunu belirtti. Bu söyleme göre İslâm, Hıristiyanlığın heretik (sapmış) bir söylemidir. Hıdır, daha sonra Protestanlık dönemi ve Aydınlanma döneminde İslâm ve Peygamber'e bakışlarda bazı değişikliklerin olduğunu, özellikle aydınlanma döneminde çalışmaların biraz daha objektiflik kazandığını, sîret ve Kur'ân üzerine çalışmaların arttığını belirtti. Bu dönemden sonra özellikle tarih ve filoloji çalışmalarının yoğunlaştırıldığını söyleyen Hıdır, bizim tarih çalışmalarını ihmal ettiğimizi, halbuki batının genelde

³² Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Süryani Dili ve Kültürü A. B. D. öğretim üyesi.

³³ Yrd. Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis A. B. D. öğretim üyesi.

³⁴ Doç. Dr., Rotterdam İslâm Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

tarih kitaplarından hareket ettiğinin altını çizdi. Daha sonraki dönemde fenomenolojik metodun da (Motzki ve Schoeler vb.) ortaya çıktığını belirtti. Bizde ise üç akımın, sefilik, modernizm ve oryantalizmin, olduğunu ve bunların ortak özelliğinin 'asla dönme'yi hedeflemeleri olduğunu dile getiren Hıdır, önemli olanın durduğumuz yeri ve hareket noktamızı iyi tayin etmemiz gerektiği olduğunu, aksi halde oryantalizmin bizi yutacağını söyledi. J. Brown'un, Buhârî'nin otoritesini kazanması üzerine çalışmasının olduğunu ve Edward Said'in kitabının aşılammış olmasının dikkate değer olduğunu altını çizerek sözlerine son verdi (10. 56).

Müzakerelerden sonra tebliğ sahiplerine ikişer dakika süre tanındı (10. 57). İlk olarak Bekir Kuzudişli söz aldı ve oryantalistlerin kullandığı terimlerin zikrettikleriyle sınırlı olmadığını, sadece 'muammerûn' kavramının bir doktora tezi boyutunda olduğunu, bu meyanda tabakat kitaplarının vefat tarihlerini neye göre belirlediklerinin araştırılması gerektiğini söyledi. Goldziher ve Schacht'ın terim oluşturmaya gittiklerine ve gerek oryantalistlerin gerekse bizlerin bu terimleri kullandığına, bu konuda nasıl davranmamız gerektiğine dikkat çekmek istediğini, aile isnadlarıyla ilgili çalışmasında kendisinin de aynı sorunu yaşadığını dile getirdi (11. 00). İkinci olarak Schoeler, teşekkürlerini dile getirdi ve kısaca Buhârî'nin elimizdeki en eski yazması hakkında bilgi verdi (11. 04). Akpınar, erken dönem biyografi kitaplarının hadisi anlama konusunda gerçekten önemli olduğunu, hadislere fikhî açıdan değil de olaylar örgüsü içinde bakmanın da öneminin anlaşıldığını belirtti. Motzki'nin makaleleri ve son çalışmalarla Schacht'ın teorilerinin artık çürütülmüş durumda olduğunu, İslâm geleneğini toptan reddeden anlayışlara karşın kaynaklara dönüşün başladığını dile getirdi (11. 07).

F. Karapınar, sonuç olarak oryantalizmin iki katkısının olduğunu, ilk olarak ilk dönem kaynaklara inmemize vesile olduğunu, ikinci olarak da tahkik çalışmalarına katkı sağladığını belirterek oturumu kapattı (11. 08).

VI. Oturum

Altıncı oturum Ramazan Ayvalli³⁵ başkanlığında başladı (10. 34). Ayvalli, öncelikle ilimlerin naklî ve aklî olarak ikiye ayrıldığını; naklî ilimleri de ibtidâî ve âlî olarak ikiye ayırabileceklerini söyledikten sonra âlî ilimlerden olarak tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi ilimleri saydı. İslâm literatüründe en fazla çalışma yapılan alanın hadis ve usulü olduğunu belirten Ayvalli, Zekeriya Güler'in ilk yedi asrın; Mahmut Yeşil'in de 8-14. Asırların hadis çalışmalarını bir araya getirdiklerini, toplam 4500 civarında bir edebiyatın olduğunu dile getirdi. Ardından sözü ilk tebliğciye bıraktı (10. 42).

³⁵ Prof. Dr., İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

‘Hadislerdeki İlmî İşâretler’ başlıklı tebliği sunan Ziyâ Mahmûd Muhammed el-Meşhedânî el-Huseynî³⁶ Hz. Peygamber’in dünya ve ahirette nasıl mutlu olacağını bizlere açıkladığını söyleyerek başladı. Ona göre hadislerde sahih-hasen-zayıf isnadlarla gelen birtakım ilmî işaretler vardır. Bu hadisler incelendiğinde Peygamberin dünyevî meselelerde de gereken hassasiyeti gösterdiği görülür. Meşhedânî, hadislerdeki ilmî işaretleri tıbbî ve sosyal olarak ikiye ayırdı ve bunlara şu örnekleri verdi: Tâûn olan yere girmeyi ve oradan çıkmayı yasaklayan karantina uygulaması sıradan bir hadisten ziyade sosyal ve tıbbî bir çözümdür. Kedi ile köpeğin necis olup olmama yönüyle farkları da böyledir. Kedi, dış kısmı toprağa gömer, mikrobu yayılmaz, tavuklar bile dıkdıklayamaz; ama köpek böyle değildir, bu yüzden necis sayılmıştır. Humma hastalığında suyla vücudun soğutulmaya çalışılması, yırtıcı hayvanların etlerini yeme yasağı gibi pek çok örnekte tıbbî yönelik ilmî işaretler vardır. Meşhedânî, sosyal işaretlerden olarak da mesela sanayi alanında ilmî işaretler, bir takım aletlerin kullanılmasına teşvik, elektrik-yıldırım çarpmasına karşı önlem, binaların yükselmesini zikrederek doğru yapılaşmaya yapılan işaret, zamanın belirlenmesine yönelik işaretlerin olduğunu sayarak konuşmasını tamamladı (12: 05).

Ramazan Ayyallı, Meşhedânî’ye teşekkür ettikten sonra onun tebliğini bir iki cümleyle özetledi. İlmî işaretlerin değişebileceğine ve Peygamberin rahmet peygamberi olduğuna değindiğini söyledi. Ardından sözü ikinci tebliğiye bıraktı (12. 07).

Sezai Engin,³⁷ “Hikmet Boyutu Açısından Hadislerdeki Nehyin Değeri: Kerahet Vakitleri Örneği” başlıklı tebliği sundu. Tebliğine ‘lafız ve sıyga’ kelimelerinin Hz. Peygamber’in fiilleri konusunda tam mana ifade etmediğini, bunun için ‘üslûp ve tarz’ kelimelerini kullanmanın daha uygun olacağını; çalışmada kullandığı ‘hikmet’ kelimesini de istilâhî olarak ‘maksat’ anlamında değil, ‘sahabe dönemine uygun olarak meselenin anlaşılması’ şeklinde düşündüğünü belirterek başladı. Nehiy lafızlarının Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinde farklı şekillerde bulunduğunu, bu nehiylerin ifade ettikleri anlamların çeşitli olabileceğini söyledi. Tebliği ‘kerahet vakitleri’ örneğinde sunan Engin, kerahet vakitleriyle alakalı Peygamber’in namaz kılmama nehyindeki ‘güneşin şeytanın iki boyunu arasında doğması’ sözü veya illetinin farklı şekillerde anlaşıldığını belirtti. İlgili rivayetin farklı kaynaklardaki rivayet farklarına kısaca değindikten sonra asr-ı saadet ve öncesinde dünyada güneş algısı ve güneşe ibadet konusuna ve rivayette geçen ‘teharâ’ ve ‘karn’ kelimelerinin anlam ve yorumları hakkında

³⁶ Yrd. Doç. Dr., Irak Üniversitesi Usûlu’l-dîn Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. *Devru’s-sahabe fi hfzi’s-sünne ve neşriha, el-Mübtedia ve merviyatühüm fi’s-Sahihayn, Rivayetü’l-mübtedi’ ve hukmuhü inde’l-muhaddisin* başta olma üzere küçük-büyük kitapları, tahkikleri ve manzum risaleleri vardır.

³⁷ Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı.

bilgi verdi. Sahabenin bu rivayetin manasını sormayıp olduğu gibi kabul etmesine dikkat çeken Engin, makâsıd-ı Nebî'yi tespit etmeye çalışma, bu mümkün olmadığına ise tevakkuf etmenin gereğinin altını çizdi. Hadisleri değerlendirmede konusunda İslâm hukukçularına büyük iş düştüğünü belirterek sözlerini noktaladı (12. 27).

Üçüncü tebliğci Abdülkadir el-Muhammedî,³⁸ “Hadisler ve Medine Vesikası Işığında Vatandaşlık Hakları” başlıklı tebliğini sundu. Oturum başkanının Meşhedânî'ye fazla süre verdiğini, ancak kendisinin Hz. Hasan, Meşhedânî'nin Hz. Hüseyin soyundan geldiği ve Hasan'ın Hüseyin'den daha büyük olduğu, bu sebeple kendisine de fazla süre verilmesi gerektiği şeklinde bir nükte ile başlayan Muhammedî, önceki oturumlardaki tebliğlerin içeriklerini tam olarak anlayamadıklarını söyleyerek simültane tercümedeki eksikliklerden yakındı. Ardından tebliğine geçen Muhammedî, Hz. Peygamber'in Medine'de önce çok yönlü, işlevsel bir mescit tesis ettiğini ve bir devlet oluşturduğunu, Medine vesikasının da bu devletin ilk ürünü olduğunu belirtti. Farklı etnik unsurların yaşadığı yerlerde çekişmenin bulunacağına ve Evs, Hazrec, Müslüman olan ve olmayanlar, üç farklı Yahudi kabilesi ve diğer etnik unsurları hatırlatarak Medine'deki o günkü duruma işaret etti. Böyle bir toplumda lider olmak ve hepsini bir araya getirmek ve bir arada tutmanın zor olduğunu, Hz. Peygamber'in, uhuvveti, mescidi ve vesikayı tesis ederek bunu başardığını söyledi. Ardından Medine Vesikası maddelerini ele alan Muhammedî, ilk maddede kimlik tespitinin yapıldığını, inananların tek bir ümmet olduğu ve Yahudilerin de inançlarına saygı göstermek kaydıyla bu ümmetin dışında ancak toplum içinde tutulduğuna dikkat çekti. İhtilafa düşüldüğünde merciin Allah ve Resûlü olduğu, Yahudiler için 'vize' denilebilecek bir izin sisteminin getirildiği, can, mal, ırz gibi iç güvenliğin korunmasına özen gösterildiği, komşuluk hakları gibi konulara temas eden Muhammedî, günümüzde pek çok İslâm partisinin, grubunun partizanlık yaparak İslâm'a aykırı hareket ettiğini, imânî anlamda bazı tavizler verildiğini belirterek ümmet olarak kendimize çeki düzen vermemiz, her alanda siyâsî, ekonomik, sosyal konularda yenilenmemiz gerektiğini ve bunu dini siyasallaştırmadan, kan akıtmadan ve zulmetmeden yapmanın önemini vurguladı. Bu meyanda Seyyid Kutub'un 'Bir ümmet tüm her şeyiyle ayağa kalkmak isterse zafer hızlı gelecektir. İş umursamayanlar, tembel davrananlar bu tür ayağa kalkmaya engel olmaktadır' şeklindeki sözlerini hatırlattı. Yeniden bir doğumun gerçekleşmesi

³⁸ Prof. Dr. Ebû Zer Abdülkadir Mustafa Abdürrezzâk el-Muhammedî el-Hasenî, Irak Üniversitesi Usûlu'd-dîn Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. *eş-Şefâatü'l-hadîsi'n-nebevî* adlı teziyle yüksek lisans; *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzeneten beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn* adlı teziyle doktora yaptı. Müslim'in *et-Temyiz* ve İbn Receb'in *el-Mehacce* adlı eserlerinin tahkikli neşrini yaptı. Nesâî'nin *Esmâu'r-ruvvât* adlı kitabındaki görüşlerini cerh-ta'dil âlimlerinin görüşleri ile karşılaştırmalı olarak çalıştı. Çok sayıda kitap ve makalesi vardır.

için doğum sancılarına katlanılması gerektiğinin altını çizen Muhammedî, sıkıntılara göğüs gererek mücadele etme gereğine dikkat çekerek sözlerini bitirdi (12. 50). Ardından müzakerelere geçildi.

İlk müzakereci Muhammed Şureyde,³⁹ ‘Filistin’in hatırı için ben de uzun süre istiyorum’ diye nükteyle başladığı müzakeresinde Ankebüt sûresindeki örümcekten bahseden ayetteki ilmî işaret ve sosyal çıkarıma şöyle temas etti: ‘Kur’ân, örümcek ağını en zayıf ev olarak nitelemiş, hâlbuki ağın biyolojik yapısı oldukça sağlamdır. O halde bu ayeti şöyle anlamalıyız: Dişi örümcek, erkek örümceği yiyor; sonra yavruları büyüyünce anneyi yiyorlar. Yani birbirini yiyenlerin bulunduğu ev, cemaat, toplum en zayıf birlikliktir. Müslümanlar böyle olmamalı, birlik olmalı.’ M. Şureyde, Hz. Peygamber’in hadislerinde gerçekten bilimsel icazların bulunduğunu belirterek kurban keserken iki damarın kesilmesinin emredilmesini Peygamber’in sünnetinde görüldüğünü örnek olarak zikretti. Bir sonraki oturumda tebliğinin olduğunu hatırlatan M. Şureyde, müzakeresini bu şekilde tamamladı (13. 01).

İkinci müzakereci Musa Erkaya,⁴⁰ oturum geleneğini devam ettirerek ‘Mevlana diyarı Konya’da olduğu ve hocanın (Ramazan Ayvallı) öğrencisi olduğu için müsamaha isteyerek’ başladı. Öncelikle Engin’in tebliğinin ana maksadının açık olmadığını belirttiikten sonra fıkıhçıların kerahet vakitleriyle ilgili yeni bir düzenlemesini mi gündeme getirmek istediğini, o halde güvene kavuşulduğu için öğle ve ikinci namazlarında kıraatin gizli yapılmasının kaldırılmasının gündeme gelip gelmeyeceğini sorguladı. Tebliğde rivayetlerin sıhhati üzerinde durulabileceğini, ‘karn’ ile ilgili tanımlamalarda bazı mantıksal tutarsızlıkların olduğunu, karn/karneyn kelimesinin ayetlerdeki kullanım biçimlerinin, kerahet vakitleriyle ilgili genel bilgilerin verilebilir olduğunu, ‘sünnet malzemesi’ tabiri yerine ‘rivayet malzemesi’nin daha uygun olacağını dile getirdi. İlgili rivayetlerde Müslümanların bir zaman mefhumunun olmasına mı dikkat çekilmek istendiği sorusunu ve güneşin o vakitlerde insanoğlu üzerindeki etkisinin araştırılabileceğini hatırlatarak sözlerini bitirdi (13. 09).

Ramazan Ayvallı, Hasan Basrı’nın ‘Sizin parayı kullanmanız gibi Resûlüllâh vakti kullanmayı öğretirdi’ sözünü hatırlatarak sözü son müzakereciye bıraktı.

Mehmet Eren,⁴¹ Muhammedî’nin tebliğine yaptığı müzakeresinde öncelikle ‘muvâtane/vatandaşlık’ kavramının tanımının yapılması ve vesikaya göre vatandaşın hakları üzerinde durulmasının gereğine işaret etti. Muhammedî’nin daha çok Yahudilerle ilgili maddeler üzerinde durduğunu, tebliğ başlığının buna göre yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etti. ‘Asr-ı saadetten önce Evs ve

³⁹ Prof. Dr. Muhammed Hâfız Sâlih Şureyde, Filistin en-Necâh Üniversitesi Usûlu’d-dîn Fakültesi Kelam, Mezhepler ve Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

⁴⁰ Yrd. Doç. Dr., Elazığ Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

⁴¹ Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hazrec'in, aralarındaki meseleleri Yahudilere götürdükleri ve onların da problemi daha çetrefil hale getirdikleri' şeklindeki yargının iyi araştırılması gerektiğini, birkaç örnekten hareketle genelleme yapılmasının doğru olmayacağını belirtti. 47 maddeden oluşan Medine Vesikası'nın metninin senedsiz olarak İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde geçtiğini, hadis kaynaklarında parça parça geçtiğini, hepsinin de sahih olmadığını dile getirerek sıhhat araştırması yapılması gerektiğini hatırlattı. Muhammedî'nin vatandaşlık haklarını beş madde halinde saydığı ancak hepsinin bildiride işlenmediğini; çok sayıda kaynak kullandığını ancak hukuk kaynaklarını ve güncel mukayeseli çalışmaları kullanmadığını belirten Eren, teşekkürlerini arz ettikten sonra hadis ve siret ilimlerinin kardeş ilim olduklarını ve bunların uzmanlarının birlikte çalışmalarının önemli olduğunu vurgulayarak sözlerine son verdi (13. 18).

Tebliğcilere tanınan ikişer dakikalık savunma süresinde Meşhedânî, konunun çok geniş olduğunu, farklı bilimsel araştırmaların yapılması gerektiğini hatırlattı ve teşekkürle bitirdi (13. 19). Ramazan Ayvallı, 'Malumunuz beş şeyde acele etmek gerek. Günahattan sonra tövbe, namazda.. vs. bunlardan biri de misafire ikramda aceledir. Acele ediyoruz ama az kaldı' diye araya girdikten sonra sözü diğer tebliğcilere bıraktı (13. 20). S. Engin, güneşin iki farklı ışınının olduğu biliniyor ama etkileri ile alakalı bilgi bulamadığını belirtti (13. 22). Muhammedî de tebliğin uzamaması için kavramsal boyuta girmediğini, bunun için de başlığı 'Medine Vesikası ve Vatandaşlık Hakları' şeklinde yapmadığını belirtti. Yahudilerin en şiddetli düşman olduklarının bilinen bir şey olduğunu hatırlattı. Siyer ve meğâzî kaynakları ile alakalı metodu hakkında kısaca bilgi vererek sözlerini tamamladı (13. 25). Ramazan Ayvallı, herhangi bir ilavede bulunmadı, yemek ve namaz arası verildiğini söyleyerek oturumu kapattı (13. 25).

VII. Oturum

Yedinci oturum Abdülkadir Evgin⁴² başkanlığında başladı (14. 57). Tebliğlere geçilmeden önce sempozyumdan ayrılacak olan Ali Erbaş değerlendirme ve veda konuşması yaptı. Erbaş, yaklaşık 102 bin diyanet mensubunun hadis ve literatür bilgilerinin yeterli olmadığını, mevzu hadis bilgilerinin oldukça düşük ve yetersiz olduğunu, imamların sadece on iki bininin lisans mezunu olduğunu, İmam Hatip Lisesi derslerinin tam manasıyla verilemediğini, İLİTAM ve önlisans öğrencilerinin en zorlandığı derslerin başında hadisin de bulunduğunu belirtti. İl ve ilçe müftülüklerinde din görevlilerine yönelik 'hadis dersleri' projesi olduğunu söyleyen Erbaş, bu konuda hadis akademisyenlerinden yardım beklediklerini söyleyerek teşekkürlerle konuşmasına son verdi (15. 06).

⁴² Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Oturumun ilk tebliğini Salih Kesgin⁴³ ‘Medeniyet İnşasında Kurucu Unsur Olarak Hadislerin Güncel Değeri’ başlığıyla sundu. Kesgin, hadislerin güncel değerinin öneminin müslümanlarca ihmal edildiğini gördüğü için bu konuyu seçtiğini belirtti. Medeniyetleri 1. canlı: bilgi üreten ve başkalarını etkileyen; 2. durağan: bilgi üretemeyen, başkasını kullanan; 3. ölü: bugün yaşamayan medeniyet olarak üçe ayırdıktan sonra Müslümanların canlılığını yitirmiş durağan bir medeniyet olduğunu gördüğünü, yeniden canlılık kazandırmak konusunda Peygamber’in sünnetinin değeri ve fonksiyonunu tespit için bu çalışmayı yaptığını söyledi. İslâm’ın medeniyete etkilerini 1. ontolojik: medeniyete varlık veren değerler; 2. epistemolojik: medeniyete bilgi katan değerler; 3. aksiyolojik: medeniyete aksiyon sunan değerler olarak sınıflandıran Kesgin, İslâm medeniyetinin ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik kaynağı olarak hadislerin güncel değerini örneklerle anlattı. İlk olarak hadislerin İslâm medeniyetinin oluşumunda varoluşsal değer yüklediğini belirtti. Bunu ‘zaman ve mekân kavramını oluşturan hadisler’ ve ‘insan-âlem ilişkisini oluşturan hadisler’ şeklinde iki alt başlıkta inceledi. İlkinde ibadetlerin belli zamanlarda yapılması, ‘sağlık ve boş zaman’ hadisi vb. rivayetlerin zaman mefhumuna; kutsal mekânlar, ‘yeryüzü bana mescit kılındı’ vb. hadislerin de mekân mefhumuna verilen değeri gösterdiğini; ikincisinde ise asalet ve basiret sahibi olmasının Müslümanın âlemine hayat veren iki özellik, feraset sahibi olmasının da çevresiyle ilişkilerinde, yani başıboş bırakılmamış olmasında önemli olduğunu ilgili rivayetleri zikrederek işledi. Süresi daralan Kesgin özetle hadislerin ilme yönlendirip, bilgi katan bireyler olmaya yönlendirdiğini, insan medeniyetinin kurucu unsuru olarak iyiye yönlendiren değerler olduğunu, modern hayatımızın yeniden canlanmasında büyük önemini olduğunu, bilgi üretme ve bu bilgiye aktüellik kazandırarak İslâm medeniyetini canlı hale getirmek için hadislerin daha etken ve etkin hale getirmek gerektiğini belirtti (15. 26).

A. Evgin, Kesgin’in bu tespitlerinde Müslümanların zihinlerinin ‘içtihad kapısı kapanmıştır’ sloganıyla durağanlaştırıldığını ifade ettiğini söyledi. Ardından ikinci tebliğci Ayşe Esra Şahyar’a⁴⁴ sözü bıraktı (15. 28).

“İman ve Hikmet kavramlarını Yemen’e Nispet Eden Rivayetin Kent Kültürü ve Dindarlık Kavramları Çerçevesinde Güncel Değeri” başlıklı tebliğine ‘Hadisler, her alanda her çağa hitap eden ve güncelliğini her zaman koruyan bir özelliktedir’ sözleriyle başlayan Şahyar, hadis ve sünnetin durağanlaştırılmasından çok güncel, aktif hale getirilmesinin ehl-i hadise düşen bir görev olduğunu hatırlattı. Tebliğde müttefekun aleyh olan “İman Yemelidir. İyi biliniz ki, katı ve kara yürekli de develerin kuyrukları dibinde onlara haykıran (bedevî)ler içinde bulunur ki, bunlar şeytanın iki boynuzu görülen (şark) tarafındaki Rebîa

⁴³ Yrd. Doç. Dr., Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

⁴⁴ Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

ve Mudar (halkıdır) “Yemenliler yumuşak kalpli, nazik gönüllü insanlardır. Fıkıh Yemenlidir, hikmet Yemenlidir” manasındaki (Buhârî, Bed’ü’l-halk, 15; Müslim, İman, 81-84) hadislerden hareketle kent kültürü ve hadisin güncel değeri üzerinde durulacağını belirttikten sonra Yemen’den bahsederek konuya giriş yaptı. Yemen’in pek çok medeniyeti barındırdığının ve terakki merkezi olduğunun tarihçilerce belirtildiğini söyledi. Evs ve Hazrec’in Yemen asıllı olması, Ebû Hüreyre-Hemmâm-Abdürrezzâk-Ma’mër gibi ince ve zarif, samimi ve üretken âlimlerin Yemen’de yetiştiğine dikkat çekti. Buna mukabil Rebîa ve Mudar kabilelerinin bulunduğu yerde imanın azlığı, şeytanın iki boynuzunun bu iki kabile şeklinde anlaşılmasından söz etti. Peygamber’in bu iki kabileye göndermesinin onların asabiyeti bırakmamaları ve bedevilikten kurtulmakta zorlanmaları gibi özelliklerine yönelik olduğunu söyledi. Onların Peygamber’in vefatından sonraki durumunun da hadisi destekler mahiyette olduğunu, ridde ve özellikle haricî isyanlarında bu iki kabilenin konumunu belirtti. Bu tarihi bilgilerden sonra Şahyar, Yemen karakterli toplumlarda, yani kent kültürü bulunan toplumlarda din algısının daha gelişmiş olması ve sosyal, siyasi, iktisadi alanlar ile sanat, edebiyat gibi alanlarda dinin etkilerinin yadsınamaz bir gerçek olduğunu; öte yandan Rebîa ve Mudar karakterli toplumlarda din algısının oturmamış olmasını dile getirdi. İslâm geleneğindeki şehirli Müslümanın katkılarının çok bariz ve önemli olduğuna dikkat çeken Şahyar, Medine başta olmak üzere, medeniyetin şehirlerde gelişmiş olmasının da bunun göstergesi olduğunu belirtti. Sonuç olarak ‘Yemen hadisinden anlıyoruz ki dindarlık bireyselleştirilmiş din anlayışı değil, sosyal ve kültürel hayatla bütünleşmiş bir din algısıdır’ diyerek sözlerini bitirdi (15. 49).

Abdulkadir Evgin, hadislerin değerlendirilmesinde sosyoloji, psikoloji gibi sair ilimlerden de istifade edilmesinin önemli olduğunu vurguladı ve sözü son tebliğciye bıraktı (15. 50).

Muhammed Şureyde, “Hadislerin İlmî Keşifler Açısından Önemi” başlıklı tebliğine ‘Filistin ve Kıbrıs kardeş iki ülke, İslâm babamız, burada şehid olan Ümmü Haram da annemiz’ sözleri ve teşekkürlerle başladıktan sonra Allah’ın zikri, Kur’ân’ı indirdiğini, zikri anlamamı gerektiğini, bunun için de Peygamber’in gönderildiğini belirtti. Evrensel ilimlerle İslâm arasındaki bağı anlatan pek çok çalışma yapıldığını dile getiren Şureyde, bu çalışmaların batının İslâm’ı kabul etmesinde de etkili olduğunu söyledi. Kur’ân’ın bilimsel araştırmaya en çok teşvik eden kitap olduğunu, Semerkant, Endülüs, Buhârâ, Bağdat gibi merkezlerde pek çok ilmî gelişme yapıldığını hatırlattı. Ardından Kur’ân’da sadece dilsel icazın olduğunu söyleyip diğer icazları görmezden gelenlerin bulunduğunu, bunların ‘Ramazan dini’ gibi bir olguyu doğurduğunu söyledi. Örnek olarak da ayetlerde geçen ‘terakûke’ ifadesinde anlamdan tamamen uzaklaşarak ‘kûk’ isimli füzeye işaretin olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu, yine yeryüzünün şekli konusunda ayetten delillerle düz ve yuvarlak olduğunu ispatlamaya çalışanların olduğunu zikretti. Hadislerdeki ilmî işaretlere örnek olarak eyyâm-

ı bîd orucunu verdi. Bu günlerde med-cezir olayının yaşandığını, ay tutulmasının da yine bu günlerde vuku bulduğunu, bu günlerde vücuttaki kanın daha çok yoğunlaştığını, dolayısıyla insanın daha sinirli ve infial halinde olabileceğini, bunu giderici bir önlem olarak da orucun tavsiye edilerek kan dolaşımının sükûnet altına alındığını belirtti. Amerika’da yapılan bir araştırmada bu üç günde suç oranlarının arttığının tespit edildiğini, hatta bazı ülkelerin bu günlerde izin kullanmayı yasakladığını, boşanmaların da yüzde yirmisinin bu günlerde yaşandığını söyledi. Hadislerdeki bir diğer işaret olarak Peygamber’in kızı Fatimâ’ya yatmadan önce 33 defa sübhanallah, elhamdülillah zikirlerini okumasını tavsiye ettiğini, bunun bir spor gibi olup, hem bedeni hem ruhu dinlendirdiğini, yorgunluğu, stresi aldığını belirtti. Abdest üzere abdest almanın da böyle olduğunu, rahatlık ve güzellik verdiğini söyledi. Bu örnekleri zikrettikten sonra konuşmasını bitirdi (16. 08).

A. Evgin, Allah’ın insanlara en önemli nimet olarak aklı verdiğini, o halde aklı kullanarak bilimsel gelişmelere daha çok ulaşılabileceğini hatırlattı. ‘Size iki emanet bırakıyorum: Kur’ân ve hayat tarzım, sünnetim’ hadisine dikkat çekti. Ardından müzakerelere geçildi (16. 11).

İlk olarak Muhittin Düzenli,⁴⁵ Kesgin’in konusunun oldukça kapsamlı olduğunu belirttikten sonra ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik etkilerden başka hadislerin güncel değerini ifade eden başka parametrelerin olup olmadığını sorguladı. Rivayetlerin psikolojik tahlillerinin yapılmasının gerektiğine işaret etti. Medeniyet inşasında toplumu yönlendiren hadisler olduğu gibi dünya-ahiret dengesini bozacak rivayetlerin de söz konusu olduğunu, bunların yeniden ve bütüncül olarak ele alınması gerektiğine vurgu yaptı. Sadece gelenekle çözüm aramanın doğru olmayacağı gibi, geleneği bırakarak da çözüm aramanın doğru olmayacağını, gelenekten ilham alarak geleceğe çözüm arayan dinamik yorumlara ihtiyaç olduğunu söyledi. Son olarak dinamik olan bu kültüre aşırı kutsallık atfederek onu dokunulmaz hale getirmenin doğru olmayacağını dile getirdi (16. 18).

İkinci olarak Mahmut Yeşil,⁴⁶ Şahyar’ın tebliğini muhtasar, müfid olduğu ve güzel sunulduğunu söyledikten sonra ‘Peygamber ayakları geçmişte dursa da yüzü günümüze yönelik sözler söylemiştir. Hadisçiler bunları durgunlaştırmanın doğru olmayacağını, zorlanmaması gerektiğini söyledi. Hadisle uğraşanların günümüzde hadisleri doğru anlama çabasıyla ele almak durumunda olduklarını belirttikten sonra hadislere bütüncül yaklaşmanın önemli olduğunu, bir konudaki bütün rivayetlerin değerlendirilerek çözümler üretmenin daha doğru olacağına dikkat çekti. Yemen konusunda söylenenlere katıldığını, San’ânî ve

⁴⁵ Yrd. Doç. Dr., Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

⁴⁶ Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Şevkânî'nin de Yemenliler arasında zikredilmesi gerektiğini belirtti. Hadiste ifade edilen kentlilik-köylülüğün günümüzdeki şehirli-köylü ayrımıyla bir olmadığını, bu sebeple bu tabirler yerine vasıfların ön planda tutulması gerektiğine vurgu yaptı. 'Yüzeysel bir ibadet tarzı' cümlesini eleştiren Yeşil, 'bize göre yüzeysel gibi gelen ibadet tarzları, kötülüklerden alıkoyan ve manevi bir boyut kazandıran bir şeydir' diye açıklamada bulundu. Yeşil, son olarak tebliğin, uygun bir formatta hazırlandığını ancak kaynak gösteriminin yetersiz olduğuna değindi (16. 28).

Son müzakereci Mehmet Dinçoğlu,⁴⁷ tebliğini müzakere edeceği Şureyde'nin besmele-hamdele-salvesi ile (Bismillâh. el-Hamdü lillâhi vahdeh. Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ men lâ nebiye ba'deh) başladı. Sunumun güzel olduğunu, tebrik ve teşekkürlerini arz ettikten sonra eline dün ulaşan tebliği inceleme imkânı bulamadığını belirtti. Şureyde'nin Kur'an'ın ilmî i'câzı gibi sünnetin de ilmî i'câzından bahsettiğini belirttikten sonra 'Acaba sünnetin ilmî i'câzı Kur'an'daki gibi mi?' sorusunu sordu. Sineğin kanadı, ayakta su içmekten nehî gibi örneklerin de tebliğde bulunduğunu söyleyen Dinçoğlu, en son örnekte kaşları aldırnlara lanet eden rivayete Şureyde'nin 'kaşları aldırnlmak baş ağrısına, zekâ geriliğine neden olur' şeklinde ilmî gerekçe gösterdiğini, ancak kaynak verilmediğini belirtti (16. 33).

Müzakerelere cevap sürelerinde S. Kesgin, hadislerin İslâm medeniyetini canlı tutan bir etken mi, yoksa durağanlaştıran bir etken mi olduğu sorusuna cevap aranması gerektiğini, hadis-rivayet olgusunun ayrımı ve hadis yorumları ile hadiste kastedilen manaların da doğru ayrımının yapılmasının buna cevap vereceğini belirtti ve ifadelerini şöyle tamamladı: 'Bu anlamda O'na ait olan ve doğru yorumlanan her hadis, medeniyeti canlı tutan bir etkendir' (16. 36). Şahyar, tebliğin muhtasar olduğu için elbette ki eksikliklerin olacağını belirttikten sonra Yeşil'e katkıları için teşekkür etti. Tebliğde ifade edilen köylü-kentli ayrımının Peygamber'in Medine şehir devleti ile İslâm'ın temelini attığına, ilmî ve kültürel faaliyetlerin kentlerde yoğunlaşmasına dikkat çekmek için olduğunu belirtti. Cemaat faaliyetlerinin, iskân ve imar faaliyetlerinin şehirlerde yoğunlaştığına ve şehir kitaplarına dikkat çekmek istediğini söyleyen Şahyar, günümüzdeki metropollerin İslâm kent medeniyetiyle uyummadığını da belirtti. Yüzeysel ibadet konusunda *يقتلون الحسين ويسالون عن دم البعوض* deyişini zikreden Şahyar, hâricîlerin çokça ibadet etmelerine rağmen fitne ve kötülüklerden kurtulamalarına temas etti. Ticaret hayatına olan vurgunun, zenginlik olarak anlaşılmasının yanlış anlaşılmaya sebep olacağını da belirten Şahyar, İslâm'ın zühdü de tavsiye ettiğini, ancak ticaret hayatının medeniyete bir canlılık kattığını, medeniyetleri bütünleştirdiğini, ilgi ve ilişkilerin gelişmesini sağladığını söyleyerek sözlerini bitirdi (16. 43). M. Şureyde, teşekkürle birlikte kardeşlik vurgusuna

⁴⁷ Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

dikkat çekmekle yetindi (16. 44). Bu sözlerden sonra oturum başkanı A. Evgin, oturumu kapattı (16. 44).

VIII. Oturum

Değerlendirmelerden önceki son oturum Talat Sakallı⁴⁸ başkanlığında başladı (17. 00). İlk konuşmacı Üsâme Abdülvehhab el-Hayyânî,⁴⁹ “İmam Beğâvî'nin *Mesâbîhu's-Sünne*'sinde Yer Alan Tıp İle İlgili Hadislerdeki İlmi İcâz” başlıklı tebliğ sundu. Tebliğinde ‘Şifa üç şeydedir: Hacamat, balla şifa ve bitki ile tedavi’ hadisini ele alan Hayyânî, hacamatın günümüz tıbbında bile alternatif bir tedavi yöntemi olarak kullanıldığını, balın keskin ishal ve karın ağrısı tedavisinde kullanıldığını, bitki ile tedavinin de çokça tavsiye edildiğinden söz etti. Çörekotunun faydaları ile alakalı rivayetleri de değerlendiren Hayyânî, asr-ı saadette bu tedavi yöntemlerinin kullanıldığını anlatan rivayetlerden bazısını zikretti. Son olarak sünnetin de vahiy olduğu için Kur’ân gibi icazî yönünün olduğunu söyledi (17. 14).

İki tebliğin bulunduğu bu oturumda son tebliğ “Tirmizî'nin *Câmi*'inde Koruyucu Hekimlikle İlgili Hadisler” başlığıyla Ekrem Tâmi Cessâm el-Cenâbî⁵⁰ tarafından sunuldu. Peygamber'in hadislerinin icazlığının önceki tebliğlerde dile getirildiğini söyleyen Cenâbî, kendisinin tahlilî değil, tenkîdî bir metotla bu çalışmayı yaptığını belirterek tebliğine başladı. Cenâbî'ye göre tıp, koruyucu hekimlik ve tedavi olmak üzere ikiye ayrılabilir. Birçok hadis olmayan uygulamanın hadis olarak nakledildiğini, ulemanın bu tür rivayetleri akla aykırı oldukları gerekçesiyle reddettiğini belirten Cenâbî, bu eleştirilerde isnadı da dikkate almak gerektiğinin altını çizdi. İbnü'l-Mübârek'in ‘İsnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi’ sözünü hatırlattı. Ardından koruyucu hekimlik ile ilgili rivayetlere geçen Cenâbî, Peygamber'in çok yemenin zararlarından bahsettiğini, midenin üçte birini yemek, üçte birini su ile doldurmak, üçte birini ise havaya bırakmak gerektiğini tavsiye eden hadisin koruyucu hekimlik kapsamında değerlendirileceğini söyledi. Yine bir gün Hz. Peygamber'e bir tabak hurma getirildiğinin, Peygamber'in, hastalığı henüz iyileşmeyen Hz. Ali'ye az yemesini tavsiye etmesi, yani perhiz uygulaması ile veba nedeniyle karantina uygulamasını örnek gösterdi. Hz. Peygamber'in bir doktor, klinikçi veya sağlıkçı olmadığını, ancak sağlık konusunda da bazı tedbirler alan, kendisine vahiy gelen biri olduğunu söyledi. Bilimsel tefsirle icaz arasındaki bağ konusunda bazı farkların olduğunu belirten Cenâbî, bilimsel tefsirdeki verinin ileride değişebileceğini, i'cazın ise sürekli olduğunu belirttikten sonra konuşmasını sonlandırdı (17. 24).

⁴⁸ Prof. Dr., Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

⁴⁹ Dr., Irak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kur'an İlimleri Bölümü Öğretim Görevlisi.

⁵⁰ Dr., Irak Üniversitesi Usûlu'd-dîn Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi. *el-Mefâtih fi'ş-şerhi'l-Mesâbih li'z-Zeydânî: Kitâbiu't-tahâre, kitâbu's-salât* adlı tez ile doktora yaptı.

T. Sakallı, خیر الکلام ما قلّ ودلّ diyerek Cenâbî'nin altı hadisle çalışmasını sınırlandırdığını belirtti. Kur'ân'ın aritmetik kitabı olmadığını söyleyen Sakallı, ilmin ve araştırmanın önünü açma konusunda Kur'ân'ın oldukça geniş davrandığına dikkat çekti. Ardından müzakerelere geçildi. Sakallı, zamanın hayli ilerlemesi sebebiyle müzakerecilerle birer dakika süre verdi (17. 29).

İlk olarak Abdülkadir el-Muhammedî, aklen anlayamadığımız hadisleri mevzu kabul etmek konusunda aceleci davranmamak gerektiğini, sadece akıl ölçüğünde yapılan değerlendirmenin doğru olmayacağını, böyle olursa mi'rac hadisesinin veya köpeğin yaladığı kabın sonuncusu toprakla olmak üzere yedi defa yıkanmasının anlaşılamayacağını belirtti. O dönemdeki insanların bu hadisleri anladığının altını çizen Muhammedî, akli meseleleri felsefecilerin bile çözemediğini söyleyerek nakli ön planda tutmanın gereğine işaret ederek sözlerini tamamladı (17. 32). T. Sakallı, aklın dinle, imanla, ayetle çatışmayacağını, ancak meseleleri akılla çözenin mümkün olduğunu, akılla çözülemeyen meselelerde dini dikkate almak gerektiğini söyledi ve sözü son müzakereciye bıraktı (17. 35). Muhittin Uysal,⁵¹ tebliğde manaya delaleti açık hadisler yerine, manası biraz daha kapalı rivayetlerin incelenip, rivayet ve dirayet tahlillerinin yapılmasının daha uygun ve ilmi olacağını dile getirdi. Tıp hadislerinin sıhhat derecelerinin tartışmalı olduğuna değinerek, tebliğde bu konu üzerinde durulmasının lüzumuna işaret etti. Modern tıpta da izâflığın bulunduğunu belirten Uysal, bazı kimselere şifa olan ilaçların bazısına hiç fayda sağlamadığına temas etti. Peygamber'in bir uzman doktor olmadığını, ancak uzman doktora gösterilen saygının onda birini Efendimiz'den esirgemememiz gerektiğine vurgu yaptı. Uysal, Sakallı'nın sempozyum boyunca müzakerecilerle en kısa hakkı tanıyan oturum başkanı olduğunu belirterek sözlerine bu nükteyle son verdi (17. 39). T. Sakallı, Tâhir b. Âşûr, Askerî, Karâfi gibi âlimlerin tıbbî hadisleri bağlayıcı kabul etmediklerini hatırlatmanın yerinde olacağını söyledi. Sünnetin bir kısmının vahye, bir kısmının Peygamberin kendi dünya tecrübesine, bir kısmının da başkalarının bilgisine dayandığını belirten Sakallı, bunların ayırımının yapılması ve bağlayıcılığının tespit edilmesi, ona göre değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek oturumu kapattı (17. 42).

IX. Oturum: Değerlendirme ve Koordinasyon Oturumu

Değerlendirme ve koordinasyon oturumuna Raşit Küçük başkanlığında ara verilmeden başlandı (17. 45). 'Sünneti olmayan bir medeniyetin kâmil olması mümkün değildir.' sözüyle başlayan Küçük, Muhammed Esed'in 'Sünnet, İslâm binasının çelik iskeletidir. Onu kaldırırsanız bu bina çöker' sözlerini naklettikten sonra hepimizin sünnetin değerini ortaya koymak için çalıştığını dile getirdi. Ardından sözü ilk konuşmacı Zekeriya Güler'e bıraktı (17. 50).

⁵¹ Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Güler, 'Gerçekten hissedâr, şerefyâb.. olduk. Müsâdeme-i efkâr toplantısı oldu. Bilgi ve hikmet şölenine dönüştü. Öyle derler: İnsan bilgiyi arar oldu, hikmeti terk etti. Hâlbuki bilgi mazide kaldı, hikmet ise gelecekte' sözleriyle başladı konuşmasına. Bîşr-i Hafî'nin *الإسلام هو السنة والسنة هي الإسلام* sözünü hatırlatan Güler, hakikatin gerçekten bu olduğunun altını çizdi. Sünnetin efrâdını câmi ağyarına mâni bir ahlâk düzeni ortaya koyduğunu belirtti. Hukukun meşruiyetini ahlâktan, ahlâkın da müeyyidesini hukuktan aldığı, dolayısıyla toplumun ahlâkî ilkelere ihtiyacı olduğunu dile getirdi. Oturumlarda 'Dünya ahiretin tarlasıdır' gibi vaazlarda zayıf hadislerin kullanılmasına da değinildiğini söyleyen Güler, 'ehl-i hadis olarak Hz. Peygamber'e aidiyetini götüremiyorsak bunu hadis olarak zikretmemeliyiz. Nitekim Münâvî bunu hadis demeden zikreder, Sâğâni 'mevzû' der, Sehâvî de 'lemekîf' der. Manası hikmetâmiz olsa bile nispet ederek kullanmamak gerek' şeklinde konuştu. Ümmü Haram'ın beyi Ubâde b. Sâmî'tle bu topraklara geldiğini, Hz. Ömer'in Ubâde'yi Şam'a muallim, mürebbi olarak gönderdiğini, ancak Muaviye ile çatışınca Ubâde'nin oradan ayrıldığını, bunun üzerine halifenin ona 'Şam-Filistin topraklarını ihyâ etmen lazım. Allaha yemin ederim ki senin bulunmadığın bir yerde insanlık yaşama imkânı bulamaz' dediğini hatırlatarak bu toprakların da ihyaya ihtiyacının olduğunu söyledi. Güler, bu vesile ile Marmara ve Yakın Doğu İlahiyat'lara teşekkür ederek konuşmasına son verdi (17. 59).

İkinci olarak Selçuk Coşkun bazı değerlendirmelerde bulundu. Öncelikle programı başından beri izleyen rektöre, Y. Suiçmez ve Ahmet Yücel Bey'lere teşekkür etti. 8 oturumda 21 tebliğin sunulduğunu, 21 müzakerenin yapıldığını, sempozyumda ana hatlarıyla halk kültürü, tıpla ilgili rivayetler, ilmî i'cazlar, oryantalizm çalışmaları üzerinde durulduğunu belirtti. İlk kez geldiğimiz Kıbrıs'ta bir ilk olan bu sempozyumda Kıbrıs'ın ilk büyük camisinin yapılacağı müjdesini hatırlatarak ilklerin sempozyumu olduğunu söyledi. Tebliğlerin basılması ümidini dile getirdi ve katılımcılara teşekkürle sözlerini bitirdi (18. 03).

Üçüncü değerlendirme konuşmasını Ramazan Ayvalli yaptı. 43 yıllık meslekî hayatında yeni arkadaşları vicahen tanıma imkânı bulduğunu, farklı ülke ve şehirlerden ilim adamlarıyla buluştuğunu söyledi ve 'mine'l-bâb ile'l-mihrâb' herkese teşekkürlerini arz etti. Peygamber'in tüm zamanların, mekânların, insanların ve cinlerin peygamberi olduğunu, Allah'ın tüm ümmetlerden Hz. Peygamber için iman ahdi aldığını, kıyamete kadar tüm insanların O'nun ümmetinden olduğunu, Müslümanlara 'ümme-i icâbe', diğerlerine 'ümme-i da've' dendiğini hatırlattı. Sempozyumda Peygamber'in pek çok özelliğinin yanında üsve-i hasene, rahmeten li'l-âlemîn ve huluk-i azîm sahibi özelliklerinin vurgulandığını belirtti. Hz. Peygamber'in hayırlı bir ümmet meydana getirdiğini, bunların tüm dünyaya adalet, ihsan, iyilik, hukuk, aile hayatı.. vs. götürerek dünyayı tenvir ettiklerini, 'ta'mîrû'l-bilâd ve terfi'u'l-ibâd' 'et-ta'zîm li emrillâh ve ş-şefkatü li halkillâh' yaptıklarını söyledi. Aşab-ı kiramdan sonra dîn-i mübîn-i İslâm'a en büyük hizmeti Osmanlıların yaptığına temas etti. Ayvalli, Y. D. Ü. ve Kıbrıs için

bu sempozyumun hayırlar getirmesini arzu ettiğini söyledikten sonra ‘Ümmü Haram’ın 86 yaşında buraya ne niyetle gelmişse, sizin de o niyetle gelmiş olmanızı temenni ediyorum’ diyerek sözlerini noktaladı (18. 11).

Dördüncü olarak Gregor Schoeler,⁵² teşekkür ve memnuniyetini arz ettikten sonra birkaç nedenden dolayı derin duygulara kapıldığını, en çok duygulandığı şeyin ise yeni kuşağın oryantalistlere duyduğu ilgi ve korkuların azalması olduğunu söyledi. Yeni neslin büyük bir ilgi ile onların çalışmalarını tartıştığını, Goldziher ve Schacht’ın öğretileriyle oryantalizmin bitmediğini gördüklerini, muasır oryantalistlerin İslâmî çalışmaları göz önünde bulundurarak yeni teoriler geliştirdiklerini, İslâmî ilimlerin otantikliğini fark ettiklerini, bu yeni teorilerin İslâmî teorilerle uygunluğunun görüldüğünü dile getirdi ve bundan dolayı çok mutlu olduğunu, bu durumun ilişkilerin gelişmesi açısından önemli olduğunu, oryantalistler olarak da İslâm âlimlerinden öğrenmeye açık olduklarını ifade etti. Bir Müslüman âlimin herkes için iyi bir model olabileceğini söyleyen Schoeler, hocası Fuat Sezgin’i örnek olarak gösterdi. Onun, İslâmî eğitim almış biri olup eğitimini tanınmış oryantalistlerden Rither’de devam etmiş, batılı metotları kullanmış ve daha da geliştirmiş olduğunu, bundan hareketle *Târihu’l-edebe’l-arabi*’yi yazdığını hatırlattı. Böylece onun iki taraftan da âlimlerin böyle çalışmalarının mümkün olduğunu ispatladığını söyledi ve ‘bizler de hep böyle olalım, birlikte çalışalım’ diyerek sözlerini yine teşekkürle bitirdi (18. 20).

Bir sonraki konuşmacı Muhammed Şureyde, sempozyumun açılışında okunan Fetih sûresinin 28. ayetini okuyarak Allah’ın, Peygamber’i hidayet ve hak din ile gönderdiğini hatırlatarak başladı. İki günde çok az uyuduğunu, fakat bizleri görmekle yorgunluğunu hissetmediğini belirtti. Kıbrıs’ı hücrelerinin bir parçası olarak niteleyen Şureyde, Mescid-i Aksâ’da hep birlikte namaz kılmayı temenni ederek, teşekkür ve hamd ile konuşmasını bitirdi (18. 23).

Bir sonraki konuşmacı Abdülkadir el-Muhammedî, teşekkür ve hidayet duasından sonra şunları söyledi. والفجر وليال عشر ayetindeki fecirden ‘ümminin doğuşu’nun anlaşılabilirliğini, Âd, Semûd, Firavun kavmi gibi on tane zalim, karanlıklara gömülmüş milletten sonra fecrin/ümminin doğacağını; devamındaki şef ve vetr kelimelerinin de medeniyetle ilgili olup, ikisi arasındaki ilişkinin bozulması halinde medeniyetin yükselemeyeceği, ‘vetr’in ‘Allah’, ‘şef’in ise ‘insanlık’ olduğu şeklinde yorumlanabileceğini söyledi. Iraklılar ve bütün ümmet olarak Hz. Peygamber’in نعم الجيش olarak nitelediği Osmanlı torunları olan bizlerin gözlerine bakmakta olduklarını, tüm ümmeti tekrar medeniyetimiz altında birleştirmemizi temenni ettiğini söyledi (18. 28).

R. Küçük, bu toplantıların İslâm kardeşliğinin canlanmasına vesile olmasını niyaz ettiğini belirtti. Toplantıya katılmayan Yavuz Ünal’ın selamlarını ileterek, Samsun’da yapılan Ana Bilim Dalı Lisans ve Lisansüstü Derslerinin muhtevası

⁵² Gregor Schoeler’in bu değerlendirme konuşması simültane tercüme edilmediğinden programa Almanya’dan misafir olarak katılan Dr. Aysun Yaşar tarafından parça parça tercüme edildi.

ve hedefleri ile alakalı geri dönüşüm beklediğini ilettili. Ardından son konuşmacı Aysun Yaşar'a⁵³ sözü bıraktı (18. 30).

Yaşar, Frankfurt Üniversitesi'nden selamlar iletikten sonra 'bilim adamı' olarak değil de 'bilim insanı' olarak konuştuğunu hatırlatmak istediğini söyledi. Peygamber'in sözlerini iyi anlamamız gerektiğine, yine Allah'ın muradını doğru tespit etmenin lüzumuna temas etti. Avrupa'da bir geçiş döneminin varlığından bahsetti. Oryantalist, oksidentalist, ilahiyatçı gibi kavramların olmayıp, ortak çalışmalar yapıldığından söz etti. Tek görüşe ulaşmanın mümkün olamayabileceğini ancak İslâmî ölçüde bir olmak ve çeşitliliği muhafaza etmek gerektiğini vurguladı. Çoğunluğun yani gücün dediğinin mi doğru kabul edileceğini sorgulayarak iktidar-ilem ilişkisine değindi. Bizlerin de bir konteks içinde bulunduğunu hatırlatarak, olayların konteksini dikkate aldıktan sonra kendi konteksimizi de göz önünde bulundurmanız gerektiğini söyledi. Aile hayatı, kadın gibi konularda yeni sempozyumların yapılmasını istediğini belirten Yaşar, büyükelçinin dediğini hatırlatarak 'kadın' konusunda bir sonuca ulaşılması gerektiğinin altını çizdi. Diyanet kurumunun iyi ve kötü yönlerinin olduğunu, belli mesleklere kadın kotası konulması gerektiğini, kadınların sadece müftü yardımcılığıyla yetinmemesi, müftü hatta diyanet işleri başkanı bile olmasının önünün açılması gerektiğini dile getirdi. Vaizelerin sadece kadınlara değil, herkese hitap etmesi gerektiğini de ilave etti. Sözlerinden Türkiye'deki ve İslâm coğrafyasındaki millî, ilmî ve akademik çalışmalardan habersiz olduğu okunan Yaşar, teşekkür ederek konuşmasını tamamladı (18. 37).

Uzmanlık sınavlarına bayanların girmelerine bir engelin olmadığını ve hak edenlere fırsat verilmesini açık yüreklilikle desteklediğini belirten Raşit Küçük, 'İnşallah kıymetli, layık bir bayan gelir de ben de koltuğumu ona devrederim' şeklinde konuştu. Bizlere pek büyük sorumlulukların düştüğüne inandığını söyleyen Küçük, gelecek programın yeni kurulan bir fakültede yapılmasını arzular olduğunu belirterek talip olup olmadığını sordu. Ardından Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis öğretim üyesi olan Recep Tuzcu'ya tatlı bir emr-i vâki ile evsahiplik vazifesini verdi (18. 47).

Raşit Küçük'ün kapattığı değerlendirme oturumun ardından Y. D. Ü. Rektörü Ümit Hassan Bey kısa bir teşekkür konuşması yaptı ve sempozyum noktalandı (18. 48).

Sonuç

İki gün boyunca devam eden, 8 oturumda 21 tebliğ ve 21 müzakere ile oldukça yoğun geçen *I. Uluslararası Hadis İhtisas Toplantısı*, zengin içeriğinin yanı sıra, beynelmilel olması ve Kıbrıs'ta yapılması ile mümtaz bir yere sahip oldu.

⁵³ Dr. ,Frankfurt Goethe Üniversitesi İslâm Kültür ve Dini Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

“Hadislerin İlmî ve Güncel Değeri” gibi mühim bir başlığı ele alması sempozyumu Zekeriya Güler’in de ifade ettiği gibi tam bir bilgi şöleni haline getirdi. Yurdun dört bir tarafındaki Hadis akademisyenlerini aynı çatı altında bir araya getirmesi, tanışma ve kaynaşmaya vesile olması, anabilim dalı problemlerine çözümler aranması bakımından bu toplantıların devam etmesi gerçekten önemli. Ancak burada dile getirilen mesele ve çözüm önerilerinin pratiğe de yansması gerektiğinin altını çizmek yerinde olur. Nitekim geçen seneki son hadis meclisinde dillendirilen yuvarlak masa toplantısının yapılması teklifi, pratiğe geçirilmeksizin bu toplantıda yenilendi. Bunca ehl-i hadis bir araya toplanmışken hadis problemlerine özel bir oturumun yapılması, halledilmesi gereken meselelerden en az bir tanesinin etraflıca tartışılması ve nihai bir çözüme ulaşılması bu birliklikleri sadece resmi bir sempozyum havasında geçirmekten şüphesiz daha iyi ve verimli olurdu. Allah izin verirse bundan sonraki senelerde bu teklifi pratiğe dönüştürülmesini ümit ediyoruz.

Her programda olacağı gibi bu sempozyumda da bazı eksiklikler göze çarptı. Öncelikle sempozyum başlığının içeriğini dolduracak bildirimleri maalesef görmedik. Hadisin ilmî ve güncel değeri ile alakalı aktarılanlar, bilinen şeylerin tekrarı ve hatırlatılması mesabesinde oldu. Sempozyum başlığını duyduğumuzda hadis ve hadis ilimleriyle alakalı sosyolojik, psikolojik, aksiyolojik, ilmî, siyâsî tahlillerin yapılacağını, ‘Kur’ân’la yetinme’ hareketine karşı hadis ve sünnetin olmazsa olmaz değerinin ortaya konulacağını, sadece ilmî, edebî ve tıbbî özelliği yerine hadisin tüm yönüyle güncelliğinin işleneceğini, güncelliği muhafaza adına yapılması gerekenlerin tespit edileceğini, toplumun hadise karşı tutumunun doğru şekillenmesi için neler yapılabileceğinin belirleneceğini umuyorduk. Ancak beklentilerimizi bu sempozyumda tam manasıyla bulamadık. Bu tespitlerimiz yanında sunulan tebliğlerden ve yapılan müzakerelerden istifade ettiğimizi de belirtmek yerinde olur. Bu vesile ile şunu da belirtmek gerekir ki bunun gibi Hadis İhtisas Toplantılarına bu alanda yüksek lisans ve doktora yapan öğrencilerin de davet edilmesinin, hatta onların yol masraflarını karşılayan bir bütçe oluşturulmasının, hem konuşulan ilmî konuların daha fazla bir kitleye ulaşması, hem de lisansüstü öğrencilerin tecrübe kazanması açısından önemli olacağını düşünüyoruz.

Uluslararası yapılan bir sempozyumun her seferinde eksik kalan bir yönü de maalesef simültane tercümedir. Bunda en büyük mesuliyet Arapça ve İngilizceyi dinleyip konuşacak ve anlayacak kadar biliyor olmamız sebebiyle bizlerde dir. Ancak iki gün boyunca yapılan tercümelemin yetersiz kaldığı, yurt dışından katılan misafirlerimizin de söylediği gibi, bir hakikattir. Daha profesyonel bir tercümenin yapılabilmesi için başta hadis olmak üzere İslâmî ilimlere vukûfiyeti bulunan bir mütercim in davet edilmesi veya en azından tercümesi yapılacak metinlerin mütercime önceden verilip, tercüme ye hazırlanmasının sağlanması

daha uygun olacaktır. Sempozyumda oturumlara ana başlıklar verilmemiş olması da göze çarpan bir başka eksiklik. Bunun, tebliğ konularının çok farklı olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Yoğun geçen sempozyumun rahatlığını alan üçüncü gündeki Kıbrıs gezisi için de ayrıca teşekkür etmek gerektiğini düşünüyoruz. Girne'de Kıbrıs Barış Harekati'nin başlatıldığı Yavuz Çıkarıma Plajı, harekattan kalan araçların ve zırhlıların sergilendiği Açık Hava Müzesi, Karaođlan Şehitliği, Beylerbeyi Köyü'nde bulunan ve tarihi eskilere kadar uzanan bir manastır, harekatta çok büyük çarpışmaların yaşandığı ve 327 şehidin uzandığı Boğaz Bölgesi Şehitliği; Lefkoşe'de Metehan Sınır kapısı ve tampon bölge, Barbarlık Müzesi, Venediklilerden kalma eski şehir ya da sur içi, Selimiye Camii ve bedestenler, son olarak da Cumhuriyet Parkı ve Rauf Denктаş'ın mezarı ziyaret edildi. Kıbrıs'ın en önemli ve köklü kentlerinden olan Gazi Mağusa'nın gezi planında olmaması bir eksiklik olarak görülse de Yusuf Suiçmez'in 'Orayı başka programlar için ayırdık' sözlerinde samimi olduğunu düşünüyoruz. Güney Kıbrıs sınırlarında kaldığı için Hala Sultan'ı ziyaret edememiş olmamız yüreklerimizi burksa da 'yarın ola hayrola' atasözü zihnimizin bir köşesinde ümidimizi yitirmemizi önlüyor. Gezinin koordinesini sağlayan Yayın Bey ve ekibine, gezi boyunca güler yüzlü hoş sohbetleri ile yorgunluğumuzu hissettirmeyen Ramazan Ayvalli ve Ahmet Yücel hocalarıma teşekkür etmeden geçemeyeceğim.

Sempozyumun alt yapısının hazırlanmasında emeği geçen ve programı başından sonuna kadar hiç ayrılmadan takip eden YDÜ Rektörü Prof. Dr. Ümit Hassan Bey'i ayrıca takdir etmek gerek. Sempozyumun hazırlanmasında büyük emek sarf eden başta Ahmet Yücel ve Yusuf Suiçmez hocalarımız olmak üzere tüm herkese; tebliğ ve müzakereleriyle katkıda bulunan tüm hocalarıma, katılımlarıyla programa değer katan meslektaşlarıma teşekkür ediyorum.

Ömer Faruk AKPINAR

SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, ADAPAZARI